

ROSTRA

E C O N O M I C A

*1992 obsessie voor Japanners
De balans van acht jaar Reagan
Hoe hoog is een 'hoog' minimumloon*

Hoe "typisch Moret" is deze advertentie? Wat u waarschijnlijk van Moret weet, is dat het een organisatie is van prominente maatschappen op het vlak van accountancy, belastingzaken, organisatie en informatica. Maar verder...? Hoe ziet de carrièrelijn voor academici er bijvoorbeeld uit? Bel de heer L. D. van der Klis voor een serieuze kennismaking: 010-4072518. Marten Meesweg 115, 3068 AV Rotterdam.

Moret

LID VAN ARTHUR YOUNG INTERNATIONAL

ROSTRA

E C O N O M I C A

**Blad van de Faculteit der
Economische Wetenschappen
en Econometrie aan
de Universiteit van Amsterdam
nummer 155 dec. 1988, jan. 1989**

Redactie

*Teun Bakels
Jos de Beus
Marjory Haringa
Jacco Knotnerus
Raoul Leering
Pieter van der Meché
Luc Moers
Carine van Oosteren
Mark van der Veen
Jasper Wesseling
Jobs Weverling*

Redactieadres

Rostra Economica
Kamer 2386
Jodenbreestraat 23
1011 NH Amsterdam
Telefoon: (020) 525 2497

Adreswijzigingen

Studentenadministratie
Jodenbreestraat 23
1011 NH Amsterdam

Reacties en ingezonden stukken

De redactie stelt zich open voor reacties en ingezonden stukken, behoudt zich echter het recht voor deze in te korten.

Foto voorpagina

René Slootweg

Oplage

Rostra verschijnt 9x per jaar in een oplage van 4400 ex.

Advertenties

Tarieven op aanvraag verkrijgbaar. Opdrachten schriftelijk t.a.v. de redactie.

Advertenties in dit nummer van KPMG

*Moret en Limperg
Procter & Gamble
Price Waterhouse*

Zet- en drukwerk:

Kaal Boek, (020) 26 29 08.

ISSN 0166 - 1485

Redactioneel

Tot voor kort stond iedereen die zich met het milieu bezig hield bekend als "Softie" of "geitewollen-sokken-drager". Opeens is daar verandering in gekomen.

Werkgeversbonzen als van Lede en Kamminga draven op in het journaal om te vertellen hoe zorgwekkend de situatie is. Alsof dat niet al vele jaren bekend was. Maar milieu is nu in en er valt geld mee te verdienen. Op de verpakking van JIF staat met grote letters fosfaatvrij, terwijl er nooit fosfaten in schuurmiddelen hebben gezeten.

Lubbers en Ruding hebben eindelijk het middel gevonden om loonmatiging er door te drukken.

Welke maatregelen daar tegenover zullen staan, blijft echter onduidelijk. Dat zal wel aan de werkgevers worden overgelaten. De ervaringen met arbeidstijdverkorting (de vakbonden stelden geen looneisen, maar arbeidstijdverkorting bleef grotendeels uit) geven weinig hoop op succes. De vraag blijft dan ook wanneer de regering eindelijk de milieuvervuiling actief zal gaan bestrijden.

Inhoud

- 4 **Japan: hoe doen ze het?**
Jobs Weverling, Marjory Haringa
- 7 **Thailand**
Eelco van Dijk
- 9 **Gids voor Azië (3)**
Carine van Oosteren
- 10 **De menselijke kant van het schuldenvraagstuk**
Luc Moers
- 11 **Land in beweging**
Erik Dirksen
- 12 **Day of reckoning**
Pieter van der Meché, Teun Bakels
- 14 **De beurscrisis besproken**
Pieter van der Meché
- 16 **Docenten kunnen actie maken of breken**
Mark van der Veen
- 17 **Arbeidsmarktongelijkheid**
Hettie Pott-Buter
- 19 **Een gebrekkige stelling over het minimumloon**
Geert Reuten
- 20 **Weet Reuten echt niet beter?**
Joop Hartog
- 21 **Fracties**
Cornelie Goedhuis
- 23 **Rostra Economica jaaroverzicht 1988**

Japan: hoe doen ze het?

Ook dit jaar organiseerde de Kring van Amsterdamse Economen een lezing om zodoende haar 59e dies te vieren. Deze vond plaats in het Novotel in Amsterdam op 18 december jl. Dit jaar was het thema Japan. Als sprekers waren uitgenodigd Mr. A.A.M. van Agt, ambassadeur in Japan, Mr. K. de Kluis, voorzitter van de Raad van Bestuur van de VRG-groep, een bedrijf dat zich voor 40% in Azië bevindt, Prof. dr. J.A. Stam, japanoloog en econoom, werkzaam aan de Erasmus universiteit en Mr. G.J. Tammes, vice-voorzitter van de Raad van Bestuur van de N.V. Nederlandse Middenstandsbank. Het geheel stond onder leiding van diesvoorzitter dr. G.A. Wagner, oud president-directeur van de N.V. Koninklijke Nederlandse Petroleum Maatschappij. Voorafgaande aan de eigenlijke lezing werd de H.K. Nieuwenhuisprijs uitgereikt; Een prijs die tot doel heeft het economisch onderzoek aan de U.v.A. te stimuleren.

Historie

Alvorens de eerste spreker aan te kondigen, stelde dhr. Wagner twee vragen die het geheel kernachtig weergaven: "Japan, hoe doen ze het?" en "1992, zouden we het echt doen?"

Het verhaal van dhr. van Agt met als titel 'De metamorfose van Japan' droeg een helder en chronologisch karakter. Nadat Japan, een conglomeraat van eilanden, twee eeuwen in totale isolement had doorgebracht, vond in 1853 een ommekeer plaats. Turbulente tijden braken aan. Het gebeuren uit de geschiedenis dat het karakter van Japan weergeeft, is het feit dat in 1945 dit land er het slechts aan toe was, terwijl het zich nu tot een economische en een technologische supermacht heeft ontwikkeld. De sterke koersstijging van de yen ten opzichte van de dollar is daar een miraculeus voorbeeld van.

Flexibiliteit

Welke formule is hiervoor gebruikt? Hoewel daar geen pasklare code voor is, zijn er zeker trefwoorden voor te noemen; Bereidheid te luisteren en leren, hard en gedisciplineerd werken, streven naar uiterste perfectie en vooral een flexibel aanpassingsvermogen aan veranderende omstandigheden. Ook nu weer vindt er een herstructurering plaats, bestaande uit een heroriëntatie op de thuismarkt en overplaatsing van de productie naar buurlanden, waaruit weer de souplesse van het Japanse bedrijfsleven blijkt.

De resultanten van de groeicijfers op de handelsbalans van '87 en '88 laten een afname aan de exportzijde en een toename van de binnenlandse vraag zien. Het Westen heeft op deze balansverschuiving aangedrongen en Japan speelt het klaar. Wel angstaanjagend lijkt het feit dat 30%

van de Japanse export niet eens meer concurrentie heeft.

Vrees voor de toekomst

Desondanks is men in Japan bevreesd voor de toekomst. Zo bestaat er de angst voor het Amerikaans protectionisme, nu nog het grootste afzetgebied voor Japan, en lijkt de Europese integratie van 1992 in Japan een obsessie te worden. Dat deze obsessie enigszins misplaatst is, verduidelijkt dhr. van Agt met het economisch argument dat Europa zich geen protectionisme kan veroorloven, omdat het zo afhankelijk is van de wereldhandel en het psychologische argument, dat protectionisme een teken van zwakte is, hetgeen niet overeenkomt met Europa's bloeiende staat van welzijn.

Investeren in Japan is moeilijk voor Europa; De competitie is groot. Het is echter wel noodzakelijk, daar Japan (met zijn buurlanden Zuid-Korea, Taiwan, Singapore) zich ontwikkelt tot een wereldmacht, daar bestaat geen twijfel over. Toch is het de vraag hoe lang de paradoxale situatie in Japan te handhaven blijft. Wanneer zal het feit dat een zó rijk land een zó laag welvaartspeil bezit (lange werktijden, slechte sociale voorzieningen) zich gaan wreken? Echter, dhr. van Agt besluit zijn redevoering met het statement dat nu leven in Japan het tegendeel van ballingschap is.

Handel met Japan; een must?

Dhr. de Kluis, de tweede spreker, vreest in zijn redevoering met bovenstaande titel dat de gap (verschil tussen export en import) tussen Japan en de rest van de wereld groter wordt. Dit land, arm aan grondstoffen, klampt zich vast aan de technologie. Japan heeft drie andere problemen gekend: de oliecrisis, de opwaardering van de yen en de groei van de Nie's (New industrial economies). Aan de hand van veel getallen toonde dhr. de Kluis aan dat Japan genoemde zaken door slagvaardigheid en flexibiliteit heeft kunnen opvangen. Zodanig is ook de Japanse reactie op Europa '92, deze bestaat uit drie facetten:

1. Steeds meer bedrijven zien de noodzaak om naast hun hoofdkantoor in Japan er

foto, René Slootweg

foto, René Sloorweg

ook één te hebben in Amerika, Europa en in de rest van Azië, alwaar een eigen bestuursbevoegdheid aan meegegeven wordt, dit in tegenstelling tot het centraal georganiseerde karakter van bedrijven in Japan.

2. De Japanse investeringen in Europa zullen in grote mate toenemen.
3. Hun buitenlandse bedrijven zullen ge-localiseerd worden; dit betekent onder andere dat de ondernemingen aan het gastland aangepast zullen worden en elke locatie een twee-talige structuur zal krijgen.

Handel met Japan; een must!

Tenslotte geeft dhr. de Kluis nog twee veranderingen in het Japanse bedrijfsleven weer. Bedrijven in Japan hebben een uitgebreid subcontract-systeem. Dit zijn levenslange contracten met bijvoorbeeld toeleveringsbedrijven. Dit systeem is nu veel soepeler geworden, zodat alle partijen er meer vrijheid in kunnen vinden. Ook het life-time employment heeft zijn langste tijd gehad. Onder andere onder invloed van headhunters hebben Japanners nu ook banen bij verschillende bedrijven. Uiteindelijk blijkt voor Japan dat de beste methode om te blijven importeren exporteren is, hetgeen in omgekeerde versie voor Nederland geldt. Handelen met Japan is dus een must. De vestiging van Nissan's hoofdkantoor in Amsterdam is dan ook heel goed nieuws, hier fungeert Nederland als toegang tot Europa.

Een wereldeconomie waarin Japan fungeert als een gelijkwaardige handelspartner blijkt ook voor Nederland tot de mogelijkheid te horen, het kost echter tijd, geld en energie. Bovendien moeten we het niet op zijn Hollands doen.

Positieve benadering

Vervolgens nam dhr. Stam het woord over. Zijn wetenschappelijke bijdrage kwam tot uiting in 'Japans management herzien', waarin het nieuwe gezicht van het hedendaags management, 'Japanese style', naar voren kwam. Hij opende zijn betoog met het uitspreken van zijn verbazing omtrent 's mans neiging tot de associatie van rampspoed met Japan. Dat dit een onhandelbare benadering is, moge duidelijk zijn. Verstandiger en ook positiever is het om in deze alert en vindingrijk te reageren en zich te verdiepen in de ontwikkeling van Japan. Het gaat in de benadering van dhr. Stam om het oppikken van de signalen die de veranderingen in het Japans management weergeven.

Tot nu toe werd de Japanse bedrijfsvoering onder andere bepaald door twee items, namelijk: dienstverband voor het leven en het fenomeen dat werknemers ver enig in de bedrijfsbond rechtstreeks met het management onderhandelen over het inkomen. Dit alles heeft ook gezorgd voor het Japanse succes. Er vinden nu echter zodanige veranderingen plaats in de strategische omgeving van Japan dat een drastische koerswijziging in de managements-

aanpak nodig is.

Deze veranderingen zijn de volgende:

- Door de snelle ontwikkeling in de technologie kunnen de produkten eenvoudiger en dus sneller worden gemaakt, hetgeen de levenscycli van de produkten verkort.
 - De welvaart van de laatste decennia heeft een zeer goed geïnformeerde markt met zich meegebracht, alwaar zich een koopkrachtig en kieskeurig publiek bevindt. Volgens dhr. Stam is de marktbenadering hiermee gewijzigd van 'product out' naar 'market in'.
 - Er vindt een enorme internationalisering plaats. Mede door de sterke concurrentie in Japan, zoeken ook steeds meer kleinere bedrijven naar mogelijkheden voor buitenlandse vestigingen.
 - Zoals ook dhr. van Agt opmerkte, vindt er in de factor arbeid een forse wenteling plaats. Bovendien is deze generatie hooggeschoold, hetgeen een verregaande automatisering met zich meebrengt.
 - De enorme appreciatie van de yen.
- Deze veranderingen manifesteren zich als volgt in de Japanse bedrijfsvoering:
- In de managementstrategie heeft de productverbetering door middel van cost-efficiency plaats gemaakt voor productinnovaties. In plaats van uitsluitend informatie te verkrijgen van interne bronnen is men nu ook gebruik gaan maken van externe expertise. En zoals voorheen het ontwikkelingsonderzoek centraal stond, vindt daarvoor nu 'basic

research' plaats.

- In de managementorganisatie tonen de besproken veranderingen zich in de nieuwe decentrale structuur van de bedrijfsvoering in tegenstelling tot de sterk centrale structuur voorheen. De stabiele, bureaucratische organisatie is veranderd in een flexibele, innovatieve. Ook de produktie heeft zijn centrale plaats verloren aan de marketingafdeling.
- In het managementsysteem is men gaan twifelen aan het 'life-time employment' en is de nadruk meer op de individuele prestatie komen te liggen en niet langer op de senioriteit zoals vandoord.
- Ten aanzien van het managementpersoneel; deze is niet langer homogeen, waarbij de groep van dominant belang was. Dit is verschoven naar een diversiteit van individuele kwaliteiten. Evenals men boven het charismatisch leiderschap nu vernieuwende, creatieve managers kiest.

Er heeft in het Japanse bedrijfsleven dus een frisse wind gewaaid, waarbij het managementklimaat zodanig veranderd is, dat daar voor geen bedrijf aan te ontkomen is. Niet alle ondernemingen zullen dit kunnen overleven, echter die bedrijven die er doorheen komen zullen geduchte concurrenten zijn, aldus dhr. Stam.

Reciprociteitsbeginsel

Tenslotte heeft de heer Tammes het over 'Bankieren tussen yen en ECU'. Het financiële systeem in Japan is in de wederopbouw na de tweede wereldoorlog gesegmenteerd opgezet om de industrie goedkoop en efficiënt te kunnen financieren. Er zijn in Japan nog steeds verschillende banksegmenten. De scheidingslijnen hiertussen zijn aan het vervagen. Eén blijft echter ook nu nog bestaan: in Japan, net als in Amerika, bestaat er een stricte scheiding

tussen het bankwezen en effectenzaken. Dit heeft gevolgen voor het vestigingsbeleid in het buitenland, omdat daar de combinatie wel mogelijk is.

Dit komt tot uiting in het reciprociteitsbeginsel, waarover de discussie in Europa nog gaande is. Formele reciprociteit houdt in dat, wanneer een Europese bank zich in Japan vestigt, dit automatisch de toestemming voor het vestigen van een Japans bedrijf in Europa impliceert. Als beperking hierop geldt wel dat buitenlandse banken zich dienen te conformeren aan de bepalingen geldend in het betreffende land.

Wereldpositie

Het afschermen van de marktsegmenten in het binnenland en het afschermen van de markt voor buitenlandse toetreders heeft gezorgd voor de sterke positie van de Japanse banken. De eerste zeven grootste banken in de wereldtop zijn Japans.

Europese positie

In de Europese Gemeenschap is het merendeel van de Japanse banken gevestigd in Londen, de financiële hoofdstad van Europa. Daarnaast bevinden er zich een groot aantal in West-Duitsland. Dit werd mede veroorzaakt door de hoeveelheid Japanse bedrijven daar, maar vooral doordat deze banken sinds kort mogen participeren in de Duitse markt voor Euro-obligaties.

Single-banking licence

De vestiging van Duitse dochterondernemingen in West-Duitsland is voor Japan ook belangrijk om zo de status van Universal-bank te verwerven, hetgeen behelst dat, zodra een niet-Europese onderneming toestemming van één Europese lidstaat heeft zich daar te vestigen, deze licentie voor heel Europa geldt. Dit is bepaald in de single-banking licence. Het geldt echter alleen voor gevestigde dochterondernemingen, niet voor bedrijfsfilialen.

len.

Meer Japans

De kredietverlening in de wereldhandel wordt gestaag meer Japans, de Japanners winnen terrein op de Amerikanen. Ook valt nog op te merken dat het Japanse bedrijfsleven weinig aandacht heeft voor rentabiliteit, maar dat hun marktpositie van groot belang wordt geacht.

Daar de Japanse ondernemingen zich steeds meer in Europa gaan vestigen, zullen de banken met hen meegaan, zodat zij ook veelvuldiger het Europese straatbeeld zullen gaan bepalen.

Conclusie

Concluderend zijn er enkele parallellen vast te stellen. Na verloop van tijd lijkt de wereldeconomie zich te verdelen in drie mogendheden: Japan, Amerika en Europa. Opvallend is ook de herhaaldelijk genoemde mentaliteitsverandering die zich in Japan op velerlei manieren lijkt te voltrekken, met als constante stelregel: flexibel reageren op een veranderende omgeving. Kortom, Japan is een land waar we steeds meer rekening mee moeten gaan houden, maar beangstigend hoeft dat niet te zijn. Als positief alternatief lijkt een uitdagende benadering een veel reëler uitgangspunt. ■

*Jobs Weverling
Marjory Haringa*

Ingezonden brief

Aan Carine van Oosteren,

Hoewel ik begrijp dat het artikel 'Gids voor Azië (2)' een boekbespreking is, ben ik toch op z'n zachtst gezegd geschrokken van het ontbreken van elke kritiek in je artikel. Het is bijzonder interessant te lezen dat je in India wel over eten, restaurants, familie etc. kunt praten, maar van dat gezey over het weer en de weduwenverbrandingen hebben ze de buik vol. Zo weet ik nog wat 'praktische wenken voor zakenmensen': praat in Zuid-Afrika niet over apartheid en in Chili niet over mensenrechten. Hou het gezellig daar word je rijker van.

Groeten.

Heleen van den Broek

Naschrift

Beste Heleen van den Broek,

Je vindt kennelijk dat er maatschappijkritiek had moeten doorklinken in mijn stukje. Aangezien het de beschrijving van een reisgids betreft, is dit onjuist. De gids geeft namelijk uitsluitend informatie aan zakenmensen over de gewoontes in een aantal Aziatische landen en tips om het onderhandelingsproces te vergemakkelijken. Over politieke zaken kunnen de zakenmensen voldoende lezen in kranten, tijdschriften en sinds kort ook in ingezonden brieven.

Met vriendelijke groet,

Carine van Oosteren

Thailand

In het boek 'Gids voor Azië' wordt informatie gegeven over een aantal Aziatische landen. In de laatste twee nummers van Rostra van 1988 zijn de hoofdstukken over China en India besproken, in dit artikel zal Thailand worden besproken. De beschrijving is ook gedeeltelijk gebaseerd op persoonlijke indrukken tijdens mijn vakantie in oktober 1988.

Bevolking

Thaise mensen zijn ongelooflijk vriendelijk, vrolijk en spontaan. In drie weken heb ik nergens mensen ruzie zien maken. Als je boosheid wel duidelijk laat merken bereik je daar niets mee, behalve dat je jezelf belachelijk maakt. Meer dan 90% van de bevolking is boeddhistisch. Volgens het boeddhisme is het hoofd het meest heilige deel van het lichaam, daarom zie je nooit mensen elkaar in het openbaar op hun hoofd kussen. Kleine kinderen over hun hoofd aaien wordt ook niet op prijs gesteld. Thai kunnen moeilijk nee zeggen, dus als ze een vraag met ja beantwoorden moet je er niet vanuit gaan dat ze ook ja bedoelen. Veel mensen spreken Engels. Ze komen vaak op je af met een zelfde rijtje vragen als in China:

Waar kom je vandaan?

Hoe oud ben je?

Ben je getrouwd?

Als je zegt dat je uit Holland komt is Gullit meestal het volgende onderwerp van gesprek.

In 1911 bestond de bevolking uit 8 miljoen mensen, in 1950 waren er 20 miljoen en nu zijn er ongeveer 55 miljoen inwoners. In 1980 was 45% van de bevolking jonger dan 15 jaar en werkte meer dan 70% van de bevolking in de landbouw.

Verkeer

Buiten de steden bestaat het verkeer vooral uit vrachtauto's, bussen en brommers. In de steden zie je wel veel personenauto's. Verder zijn er veel (open) bestelbusjes voor zowel het vervoer van goederen als van mensen. Vanwege de warmte worden er op de brommers niet veel helmen gedragen. Stadsbussen kosten slechts 16 cent per rit, geen gezeur met zónes, en voor die prijs hebben ze ook nog de radio aan staan. In Bangkok zijn veel taxi's, en ze zijn goedkoop. Voor f 12,- brengen ze je van het vliegveld naar het centrum, dat is ongeveer 25 km. Veel chauffeurs spreken slecht Engels, daarom zijn in hotels kaartjes verkrijgbaar waarmee je de chauffeurs duidelijk kunt maken naar welk hotel je wilt. De taxi's gebruiken geen meter, je moet van tevoren een prijs afspreken. Met goed afdingen kun je vaak een prijs bereiken die ligt op ongeveer 2/3 van het eerste bod van de chauffeur. Omdat er zoveel taxi's zijn is het geen probleem om er één te vinden, je gaat gewoon op de stoeprand staan en steekt je hand op, dan stoppen ze vanzelf. Op een zesbaansweg in de stad wordt

rustig spook gereden op de zevende baan wanneer er weinig tegenliggers aankomen. Die tegenliggers reageren daar niet aggressief of paniekerig op, als iemand wil spookrijden dan gaan zij wel even opzij. Een opmerkelijke verschijning in het verkeer zijn de 'tuk-tuks', dit zijn driewielige taxi's met dak maar zonder deuren en ramen. Voor korte afstanden zijn ze zeer geschikt, maar voor langere afstanden is, vanwege de hitte en de luchtvervuiling, een taxi met airconditioning toch prettiger.

Eten

In Bangkok kunnen toeristen uit veel landen eten en drinken zoals ze dat thuis gewend zijn. Er zijn o.a. pizzahutten, bistro's en bierhallen. Het is echter zonde als je niet Thais eet. De Thaise keuken is zeer gevarieerd, en volgens sommige reisgidsen is Thailand wat eten betreft één van de meest hygiënische landen van Azië. Er zijn veel stalletjes op straat waar je kunt kiezen van kleine hapjes tot volledige maaltijden. En dat eten is allemaal veilig voor toeristen, het wordt vers aangevoerd en goed verhit voor het wordt opgediend. Na een voorzichtig begin heb ik een aantal weken regelmatig bij eettentjes op straat gegeten zonder ziek te worden.

Economie

Thailand vormt samen met vier andere landen (Indonesië, Filippijnen, Singapore en Maleisië) de Association of Southeast Asian Nations (ASEAN). Van deze landen produceren alleen Thailand en de Filippijnen genoeg voedsel om een deel daarvan te exporteren. Thailand is één van de grootste rijstexporteurs ter wereld, ondanks de rice premium die de regering gebruikt om de prijs van rijst op de binnenlandse markt laag te houden. Andere belangrijke exportprodukten zijn textiel,

rubber, tapioca, tin, mais en chips (ic's). Na China en Japan haalt Thailand van de Aziatische landen de meeste vis uit de zee. Dat is in het hele land te merken. Bij marktstalletjes wordt veel vis en andere zeedieren zoals krab, kreeft, garnalen en mosselen verkocht. Ook in de restaurants staat vis vaak op het menu.

In onderstaande tabel worden de vijf ASEAN landen op een aantal punten vergeleken.

Er is een hoge belasting op buitenlandse produkten, bijvoorbeeld Amerikaanse sigaretten zijn 4x zo duur als Thaise. Van andere produkten wordt geëist dat ze in Thailand worden geassembleerd.

Teakhout en bamboehout zijn in Thailand in overvloed aanwezig. Teakhout, wat in Nederland erg duur is, wordt daar gewoon gebruikt om hele huizen mee te bouwen. En in het noorden worden riviertochten georganiseerd voor toeristen op bamboevlotten. Er wordt op het beginpunt een bamboevlot gebouwd, vervolgens vaar je twee dagen stroomafwaarts en daar wordt het vlot voor een paar gulden verkocht omdat het goedkoper is om op het beginpunt een nieuw vlot te bouwen dan het twee dagen oude vlot stroomopwaarts terug te varen.

Geld wisselen gaat zonder problemen, er zijn zeer veel wisselkantoorjes die ook cheques in Nederlands geld accepteren. Ze zijn tot acht uur 's avonds open. Geldautomaten, die in Nederland niet zo lang geleden zijn geïntroduceerd, zijn in Thailand al veel langer in gebruik en ze zijn daar ook nog minder vaak buiten werking.

In Thailand zijn erg veel mooie dingen goedkoop te krijgen, er wordt dan ook algemeen aangeraden om zo min mogelijk spullen mee te nemen als je er naar toe gaat. Het kan wel problemen geven om je nieuwe spullen langs de Nederlandse douane te krijgen want op Schiphol worden vluchten uit Bangkok extra gecontroleerd. Enkele voorbeelden van goedkope spullen zijn: namaakoverhemden van bekende merken (f 8,-), horloges (f 25,-), sokken (f 2,-), een kostuum op maat gemaakt afhankelijk van de kwaliteit stof een paar

	Thailand	Indonesië	Singapore	Filippijnen	Maleisië
bevolking 1983	50.0	155.0	2.5	52.0	15.0
BNP * miljard \$	40.8	78.3	16.6	34.6	29.3
BNP/inwoner (\$)	820.0	560.0	6620.0	760.0	1860.0
groei BNP/jaar ('73-'83)	6.9	7.0	8.2	5.4	7.3
percentage BNP:					
landbouw	23.0	26.0	1.0	22.0	21.0
industrie	27.0	39.0	37.0	36.0	35.0
dienstverlening	50.0	35.0	62.0	42.0	44.0

honderd gulden. Muziekcassettes met moderne westerse muziek kosten ongeveer f 2,50.

Niet alleen de keuze in produkten is groot, maar ook de plaatsen waar je ze kunt kopen. Er zijn grote markten, warenhuizen en luxe airconditioned winkelcentra en vooral bij de duurdere hotels veel straatstalletjes die tot 's avonds tien uur open zijn.

In Chaing Mai, een stad in het noorden van Thailand, zijn veel werkplaatsen waar allerlei produkten met de hand gemaakt en verkocht worden. Bijvoorbeeld houtsnijwerk, zijde, houtschilderwerk, beschilderde paraplu's van zijde of van papier, zilver, ivoor, (krokodillen)leren schoenen en tassen.

De meeste inkomsten uit het buitenland krijgt Thailand uit het toerisme (in 1980 ± f 2 miljard van 2 miljoen toeristen en in 1987 ongeveer 4 miljard gulden).

Hotels

Duurdere hotels zijn in het hoogseizoen (november tot februari) bijna altijd volgeboekt. Ook over hotelprijzen valt te onderhandelen. Het is vaak goedkoper om via een reisorganisatie te reserveren dan rechtstreeks. Nog duurder is het om een taxichauffeur te vragen een geschikt hotel voor je te vinden. In dat geval zal het hotel de prijs verhogen om de taxichauffeur provisie te kunnen betalen. In veel hotels kun je veilig een deel van je bagage achterlaten als je voor een paar dagen een jungletrektocht gaat maken of als je een weekendje gaat uitrusten op een tropisch eiland. Het Oriental hotel dat aan de rivier en in het centrum van Bangkok ligt staat bekend als één van de beste hotels ter wereld. Er worden veel moderne hotels bijgebouwd, de capaciteit groeit met 10% per jaar. Het aantal kamers in luxe hotels in Bangkok is gestegen van 12 duizend in 1982 tot meer dan 22 duizend in 1986 (zie [Truong]). De bediening en service in de hotels en restaurants is voortreffelijk. De prijzen in de duurdere hotels zijn soms op een westers niveau, bijvoorbeeld een broek laten wassen kost in een hotel ongeveer f 5,-. Als je je was zelf naar een wasserij buiten het hotel brengt kost een plastic zak vol met kleren slechts f 1,50.

Wilde verhalen

Door de vele wilde verhalen over Thaise vrouwen, prostitutie en massage bestaat er bij sommige Nederlanders een vertekend beeld. Dat leidt er o.a. toe dat sommige Nederlanders zo beledigend en brutaal zijn om in Thaise restaurants in Amsterdam aan de Thaise meisjes die daar werken te vragen of ze tegen betaling met hen mee willen gaan. Om het beeld enigszins te verhelderen zal ik proberen om in het kort enkele aspecten van de prostitutie en andere 'special services' in Thailand te beschrijven. Wie er meer van wil weten verwijs ik naar het proefschrift van Thanh-Dam

Truong (zie literatuurlijst).

Het toerisme in Thailand is in de jaren 70 om twee redenen gestimuleerd, ten eerste als compensatie voor het verlies aan inkomsten doordat de Amerikanen zich terug trokken uit Vietnam en ten tweede om de inkomsten uit het buitenland minder afhankelijk te maken van de schommelende prijzen voor landbouwprodukten op de wereldmarkt.

Truong concludeert dat de ontwikkeling van het toerisme in Thailand is gestuurd door de overheid en door investeringen van internationale reisorganisaties, en dat de prostitutie als onderdeel van het toerisme niet alleen verklaard kan worden uit de armoede van de bevolking en uit vraag naar prostitutie door toeristen. Als gevolg van de grote concurrentie begonnen kleine en goedkope hotels in samenwerking met touroperators extra service, zoals sexreizen, aan toeristen te bieden. Grote en luxe hotels volgden dat voorbeeld.

Prostitutie wordt met een aantal argumenten verdedigd:

- *'Thaise vrouwen zijn anders'*

Thaise vrouwen zijn mooier, liever en toegewijder dan andere vrouwen, daarom is het 'logisch' om je plezier in het Thaise nachtleven te zoeken.

- *Armoede*

Door de armoede van de bevolking en het land werken de sextoeristen mee aan inkomenshervreiding.

- *Andere cultuur*

Toeristen redeneren dat de Thaise cultuur en normen anders zijn en dat daarom voor hun dingen zijn toegestaan die in Europa niet acceptabel zijn.

Volgens schattingen zouden er in 1981 tussen de 500.000 en 700.000 meisjes in de 'special service' sector werken, dat is 6 tot 9% van alle vrouwen tussen de 15 en 35 jaar [Truong]. De special service sector is geen homogene sector, er bestaan grote verschillen tussen de diverse clubs, bordelen en bars wat betreft de arbeidsomstandigheden en de rechtspositie van de meisjes die er werken. Er zijn afschuwelijke gevallen bekend van bordelen waar jonge kinderen opgesloten zitten en met geweld tot prostitutie worden gedwongen. Er zijn ook bordelen waar meisjes gedwongen worden om medicijnen te slikken om de menstruatie te onderdrukken om te voorkomen dat ze een paar dagen niet produktief zijn. Er zijn gogo bars waar meisjes om de beurt dansen op een podium in het midden van de zaak en waar ze provisie krijgen van elk drankje dat ze krijgen aangeboden van klanten. Die meisjes mogen zelf beslissen of ze met een klant meegaan. Zij mogen 75% houden van wat de klant voor hun diensten betaald. Call girls en meisjes die in de escort service werken hebben de beste rechtspositie. Zij werken meestal free lance en bepalen dus zelf hun werktijden en hun inkomsten. Deze meisjes zijn niet allemaal Thais, er zitten ook meisjes uit andere Aziatische landen en uit Europa

tussen.

Veel meisjes durven niet thuis te vertellen wat hun werk inhoudt, daardoor weten veel families in de dorpen niet wat er zich afspeelt in het nachtleven in Bangkok. Als dochters thuishomen vertellen ze dat ze een goede baan hebben, ze nemen geld mee voor hun ouders en voor de tempel, en daardoor trekken andere meisjes ook naar de stad omdat ze denken dat het leven daar beter is. Voor veel families is het geld dat hun dochters in de stad verdienen niet nodig om eten te kopen, dat is er meestal net genoeg. Het geld wordt bijvoorbeeld gebruikt om land, of een brommer te kopen zodat men zelf groente en fruit kan verbouwen en naar de markt kan brengen. Het wordt ook gebruikt om een huis te bouwen, een koelkast of een t.v. te kopen, of om een operatie en medicijnen te betalen. Truong komt in haar proefschrift tot de conclusie dat het door de grote commerciële belangen op korte termijn moeilijk is om prostitutie te stoppen en dat het beter is om te zorgen dat prostitutie als legaal werk erkend wordt waardoor prostituees minder onderdrukt en uitgebuit worden.

Massage

Massage wordt in Thailand in zeer veel verschillende vormen gegeven. De traditionele massage is voor f 8,- te krijgen, dan wordt je een uur lang gemasseerd. Er zijn ook massagesalons waar 'moderne' massage wordt gegeven, die zijn een stuk duurder. In dergelijke salons zitten tientallen meisjes met een nummer achter een spiegelende ruit te wachten totdat ze door een klant worden uitgekozen. De massage is daar alleen een inleiding, het is de bedoeling van de masseuse dat je afspraken maakt om tegen forse bijbetaling een uitgebreidere behandeling te ondergaan. Als je dat niet wilt moet je niet naar dergelijke salons gaan, want de meisjes weten zo weinig van echte massage dat als je niet op hun voorstellen ingaat zij niet in staat zijn om een uur lang te masseren. Ik kan iedereen aanbevelen om je een keer traditioneel te laten masseren, en ik raad iedereen af om naar een massagesalon te gaan waar niet expliciet bij staat dat ze alleen traditionele massage doen.

Foto's

Op sommige plaatsen zie je zulke mooie bezienswaardigheden dat je daar makkelijk meer dan een filmpje per dag aan foto's maakt. Een kleurenfilm 36 opnamen, 200 Asa kost ongeveer f 7,-. Let wel op dat de vervaldatum niet is verstreken en dat de film niet in de etalage in de zon heeft gelegen. Foto's laten ontwikkelen en afdrucken is ook goed te doen, in winkels die dat in een halve dag doen kost het een kwartje tot 50 cent per foto.

Voor een volledige indruk zul je er zelf naar toe moeten gaan want bijvoorbeeld

vervolg op pagina 9

Gids voor Azië (3)

Dit wordt het derde en tevens laatste deel van de bespreking van de Reisgids voor Azië. In de voorgaande twee Rostra's zijn China en India onder de loep genomen, in dit artikel is Japan aan de beurt.

Het is mogelijk de Japanse cultuur te beschrijven aan de hand van twee verschijnselen, namelijk de traditionele theeceremonie en de hedendaagse uitvinding van de walkman. De theeceremonie stamt uit de veertiende eeuw. Het ritueel van de bereiding en het drinken van thee is eigenlijk een oefening in discipline, in esthetica en in aandacht voor de wijze waarop thee gezet wordt. Voor een Japanner is de manier waarop iets gemaakt wordt even belangrijk als het uiteindelijke resultaat. Zakenmensen die Japan bezoeken dienen dit goed te beseffen. De walkman met koptelefoon vindt zijn oorsprong in het Japanse vermogen een strikt persoonlijke wereld te scheppen. Ofschoon er 27 miljoen mensen in Tokio wonen, lijkt het of elk individu in zijn eigen wereld leeft. Het respect voor privacy is zelfs zo groot dat het aanraken van een ander als een van de grootste indiscreties wordt beschouwd. Alleen van geliefden, jongeren onder elkaar, dronkaards en ouders met hun baby's wordt dit getolereerd. In tegenstelling tot wat in China en India gebruikelijk is, is het in Japan dan ook niet gepast om tijdens een gesprek over familie te beginnen. Dit wordt als een zeer persoonlijke zaak beschouwd.

In het openbaar

Japanners glimlachen bijna altijd, ook wanneer ze verdriet hebben. Zij vinden het namelijk ongepast hun verdriet te tonen omdat het anderen misschien ook verdrietig maakt. Zondag is de belangrijkste dag om de winkelen in Japanse steden. De meeste mensen werken zes dagen per week. Winkels zijn vaak in het midden van de week een dag gesloten. Het is gebruikelijk om op oudejaarsdag cadeautjes te geven om dankbaarheid te tonen aan iedereen in de omgeving. Die cadeautjes kunnen in warenhuizen gekocht worden, waar ze in grote bakken door elkaar liggen, gerangschikt op prijs. In een bak kan hierdoor zowel salami als handdoeken of motorolie liggen.

vervolg Thailand

geluiden en geuren zijn heel anders dan in Europa, en zijn helaas niet met foto's of verhalen te beschrijven. ■

Eelco van Dijk

De auteur is werkzaam bij de vakgroep Bedrijfsinformatica en Accountancy.

Wat kleding betreft is het handig om te weten dat Japanners opvallende kleding als teken van gebrek aan opvoeding en ernst beschouwen. Bij het samenstellen van de reisgarderobe zullen vrouwen er rekening mee moeten houden dat ze in traditionele Japanse restaurants op de grond moeten zitten en dus geen nauwsluitende rokken of jurken kunnen dragen. Verder kunnen vrouwen beter niet provoceren, door bijvoorbeeld geen bh te dragen. Topless baden aan het strand is wettelijk verboden.

Eetgewoontes

Een traditioneel Japans ontbijt bestaat uit soep met taugé, gedroogd zeewier, gekookte vis, ingemaakte radijsjes en groene thee. Aangezien dit ontbijt nogal wat voorbereidingstijd vergt, wordt het door de meeste Japanners alleen in het weekend bereid. De basis voor de Japanse eetgewoontes vormen dienstbaarheid en elegantie maar daarentegen wordt er wel geslurpt bij eten van soep of mie. Bij het eindigen van een theeceremonie is het gebruikelijk om het laatste restje thee hoorbaar naar binnen te slurpen om de gastvrouw te laten weten dat je klaar bent.

Japanse eetstokjes zijn korter dan de Chinese en puntig aan de kant die je naar de mond brengt. Pas als de ouderen aan tafel met eten zijn begonnen, mag de rest volgen. Tijdens het eten wordt weinig gesproken. Als er al gesproken wordt, heeft het gesprek alleen betrekking op de maaltijd; de gerechten en de prachtige wijze waarop het voedsel is opgediend worden geprezen. Het geven van foaien is niet gebruikelijk. Als je toch iemand wat geld wilt toestoppen, moet je daarvoor een speciale envelop kopen. Deze enveloppen zijn verkrijgbaar in warenhuizen en zijn uitsluitend bedoeld voor het geven van geld.

Zakelijke gebruiken

Het onderdeel zakelijke gebruiken wordt in de reisgids in twee delen gesplitst. In het eerste deel worden tips gegeven die van pas

kunnen komen bij de voorbereiding van een zakenreis. Een goede voorbereiding is daarbij het halve werk. Het woordgebruik van de internationale zakenwereld wordt bekend verondersteld. Zonder introductie van een derde is het zinloos een Japans bedrijf te benaderen. Zakelijke overeenkomsten met Japanners zijn tijdrovend. Het is raadzaam wat Japans te leren, om zo een goede indruk achter te laten. Het tweede deel betreft het verblijf in Japan. Er wordt erg veel gebruik gemaakt van visitekaartjes. Bij het voorstellen worden deze meteen overhandigd. Een zakelijke relatie is in Japan eerder gebaseerd op persoonlijke verhoudingen dan op economische gronden. De Japanners willen eerst alles van hun handelspartner weten: leeftijd, opleiding en informatie over het bedrijf. Het eigenlijke zakendoen komt pas daarna. Rangorde is erg belangrijk. Als je bereid bent te onderhandelen met iemand die lager in rang is dan je zelf bent, verlies je prestige in de ogen van een Japanner.

Als er tijdens een vergadering gelachen wordt, probeer dan uit te zoeken wat er aan de hand is. Lachen is dan vaak een uiting van verwarring, of men is ergens door geschokt.

Een zakelijke bijeenkomst wordt altijd afgesloten met een bezoek aan een bar of met een etentje. Japanners zullen in het laatste geval een westers restaurant uitkiezen, tenzij de gast aangeeft dat hij de voorkeur geeft aan een Japans restaurant. Dit wordt beschouwd als een compliment voor de Japanse cultuur. ■

Carine van Oosteren

Gids voor Azië

Elizabeth Devine en Nancy L. Braganti
Het Spectrum
318 pagina's
f 34,90

Literatuur:

G. de Bruin, Thailand, een nieuwe kleine draak in Azië, Safe, april 1988, p. 26-30.

Elizabeth Devine & Nancy L. Braganti, Gids voor Azië, het Spectrum, 318 pagina's, f 34,90.

Thailand, Insight Guides, Apa publications, 1988, 343 pagina's, f 45,-.

Thanh-Dam Truong, Sex, money and morality. The political economy of prostitution and tourism in South East Asia, proefschrift, Universiteit van Amsterdam, december 1988, 374 pagina's.

De menselijke kant van het schuldenvraagstuk

Op 16 november 1988 werd in de Oudemanhuispoort een lezing over de schulden crisis gehouden door Susan George, een Amerikaanse sociologe die in Frankrijk woont en sinds kort mededirecteur is van het Transnational Institute (TNI) in Amsterdam. Zij publiceerde onlangs een boek waarin de menselijke kant van het schuldenvraagstuk wordt benadrukt; 'a fate worse than debt'.

Het werk van het TNI betreft 'de fundamentele ongelijkheid tussen de rijke en arme mensen en landen van de wereld, onderzoek naar de oorzaken hiervan en ontwikkeling van alternatieven voor een remedie', hiermee is tegelijk het werkterrein van Susan George afgebakend. Zij is van mening dat het debat over de schulden crisis uit het financiële circuit moet worden gehaald en naar de top van de politieke agenda moet verhuizen. De kapitaalvlucht uit de derde-wereldlanden (over de periode 1982-87 een netto bedrag van 287 miljard dollar) moet tot staan worden gebracht en nieuwe ontwikkelingsgelden moeten beschikbaar worden gesteld. Daarbij moeten de mensen uit de schuldenlanden zelf meer bij de besteding van deze gelden betrokken worden. Eén van haar voorstellen is om voor ieder land een eigen, democratisch gecontroleerd ontwikkelingsfonds in te stellen, waarin al het geld wordt gestort dat nu naar de landen in het Noorden wordt overgemaakt. Dat geld moet vervolgens op een verantwoorde manier worden teruggepompt in de economie, dat wil zeggen, het moet productief gebruikt worden en daar heeft het in het verleden nogal aan geschort.

Oorzaken

Mevrouw George benadrukt dat de meeste gelden die uit de schuldencreatie zijn voortgekomen niet productief gebruikt zijn. Zo hebben de derde-wereldlanden die niet tot de OPEC behoren het grootste deel van hun gelden uit schuldcreatie gebruikt voor olie-import. Maar dat is niet alles, de schuldenlanden in het algemeen hebben dit geld in belangrijke mate gebruikt voor consumptie van wapens en voor het veilig stellen van de consumptiemogelijkheden van de hogere lagen van de bevolking, met het doel om het bewind in stand te houden. Verder verdwijnt een groot deel van dit geld met de kapitaalvlucht weer uit deze landen en voor zover als het al productief aangewend wordt gaat het vaak zitten in prestige-projecten. Susan George geeft van dit laatste een treffend voorbeeld. Op de Filipijnen werd een kerncentrale gebouwd, hetgeen met veel tam-tam werd omgeven. De centrale bleek echter op vulkanische ondergrond te staan zodat de regering (mede gezien de ramp in Tjernobyl)

uiteeraard besloot de centrale niet in gebruik te nemen. Resultaat: geld uitgeven aan een project dat zichzelf nooit zal terugverdienen.

Dit niet-productief geldgebruik is niet de enige oorzaak van het ontstaan van de schulden crisis. De reële rente was in de jaren '70 vaak negatief en het was dus aantrekkelijk om veel te lenen. Toen in de jaren '80 de inflatie werd beteugeld steeg de reële rente drastisch met als gevolg dat de rente-verplichtingen van de schuldenlanden sterk toenamen. Mexico was in augustus 1982 de eerste die niet meer aan zijn lopende schuldverplichtingen kon voldoen. Een andere oorzaak ligt bij de commerciële banken. Die moedigden het lenen sterk aan. Jonge bankiers werden zelfs op pad gestuurd met een quotum, een bedrag aan leningen dat ze minimaal aan de man moesten brengen. Ook de beide olieprijschokken hebben een belangrijke rol gespeeld. Zij hebben geleid tot twee eerder aangestipte factoren: de hoge olie-invoerrekeningen van de ontwikkelingslanden die niet tot de OPEC behoren en het verlagen van de reële rente in de jaren '70, door het aanwakken van de inflatie.

'Last but not least' acht Susan George het beleid van het IMF en de Wereldbank verantwoordelijk voor de huidige schulden crisis. Het huidige IMF en Wereldbank-recept is in haar ogen desastreus door zijn kortzichtigheid. 'Export led growth' kan werken voor één of enkele landen, maar als meerdere landen het in opdracht van het IMF op een exporteren zetten en dan nog wel tegelijk en in eenzelfde productgebied (grondstoffen met name), dan is het geen wonder dat daar geen markt voor is. Bovendien treedt het Noorden vaak protectionistisch op en probeert het substituten voor deze producten te vinden. Een tweede poot waar dit recept op stoelt is het verlagen van de bestedingen. Dit dwingt ontwikkelingslanden volgens haar tot onverantwoorde bezuinigingen op onderwijs- en gezondheidszorg en heeft hoge werkloosheid en dientengevolge lagere reële lonen en hogere sterftecijfers tot gevolg. Ze maakt hierbij melding van een onderzoek waarbij een tamelijk sterke positieve correlatie tussen het sterftecijfer van kinderen en het per hoofd van de bevolking betaalde

bedrag aan rente werd gesignaleerd. Verder verwijt ze het IMF dat het een onrechtvaardig onderscheid tussen industrie- en ontwikkelingslanden maakt, het toezicht van het IMF strekt zich immers niet uit tot overschotlanden. Ze geeft toe dat het IMF soms iets goed doet, maar de algemene lijnen van het IMF en Wereldbank-beleid deugen volgens haar niet.

Remedies

Wat nu te doen aan dit ontzaglijk probleem? Een mogelijkheid is doorgaan met de benadering van het IMF en de Wereldbank. Maar, stelt Susan George, het schuld totaal is niet afgenomen dus deze strategie werkt niet. Een andere mogelijkheid is kwijtschelding van schulden, maar dit zal ertoe leiden dat de commerciële banken huiverig worden om nieuwe leningen te verstrekken. Desondanks is kwijtschelding voor de armste landen wel noodzakelijk. De tweede-handsmarkt voor schulden en de zgn. 'debt-equity swaps' (waarbij buitenlandse investeerders schuldvorderingen kunnen gebruiken om aandelen te verwerven in lokale ondernemingen) kunnen de schuldenlast op korte termijn wat verlichten, maar structurele oplossingen zijn ook dit niet. Bij het zoeken naar structurele oplossingen blijken de corruptie en spijzucht van de eigen elites in ontwikkelingslanden trouwens keer op keer een groot probleem.

Het plan van Susan George probeert hiermee rekening te houden door de nadruk te leggen op de behoefte aan politieke hervormingen in het Zuiden (als ook in het Noorden). Er moet volgens haar in plaats van de conditionaliteit van het IMF een soort 'democratische conditionaliteit' komen, zodat de grootste donorlanden van het IMF niet meer de beslissende vinger in de pap hebben bij het formuleren van een aanpassingsbeleid. Hierbij zou een democratisch gecontroleerd ontwikkelingsfonds ingesteld moeten worden. Haar alternatief is echter vooralsnog een utopie, iets wat ze zelf ook toe durft te geven. Meer kans van slagen heeft misschien een fonds dat de schulden op de tweede-hands markt opkoopt en de kortingen ten goede laat komen van de schuldenlanden zelf, iets wat nu zeker niet gebeurt. Het instellen van een soort fonds is trouwens iets wat in veel

vervolg op pagina 11

Land in beweging

Beijing, juli 1988

Een lauwwarme zomeravond in Beijing. De volgende dag is de grote nationale feestdag: De dag van het glorieuze Volksbevrijdingsleger! Vanavond mag het dus wel wat later worden. Bij de Tempel van de Hemel verzamelt zich een grote menigte. In een toegangspoort die toegang geeft tot het verhoogde plateau rond de Tempel is een podium gebouwd. Muziekinstrumenten, rood, groen, blauw licht, een afwachende spanning vult de avond. Half negen, acrobaten en draken openen het feest. Daarna muziek. Een bandje neemt plaats en speelt westers klinkende muziek. Dan een zanger, een verlate Tom Jones, zingt in het Chinees een lied vol zwoele klanken. Hij wordt gevolgd door een fraai ogende zangeres, die een soort Songfestival Ballade ten gehore brengt. De stemming komt erin. Maar dan: spiegelbollen draaien, een lichtshow speelt over het podium en dan klinkt Michael Jackson's 'Bad' over de Tempel van de Hemel, waar voorheen Chinese keizers de goden smeekten om overvloedige oogsten. Een spanning golf gaat door het publiek. Men dringt naar het podium om maar niets van het spektakel te missen. Een Chinees meisje, gekleed als een go-go girl uit de jaren zestig, beweegt op de klanken van de muziek. Een Chinese levende versie van een videoclip. Kinderen worden op de schouders genomen, handen en voeten bewegen mee op het ritme. De Chinezen zijn in de ban van het nieuw verworven Westers consumentisme. Dan.... Vanachter het podium beent woedend een plaatselijke partijbonds naar voren en grijpt de microfoon. De muziek stopt, de spiegelbollen tolleren nog wat na. Er volgt een tirade, één man beschimpt de menigte die een stapje terug doet. Besmuikt wordt er gelachen. Sommigen draaien zich om en ma-

ken zich uit de voeten. Het is duidelijk, men is te ver gegaan.

Een discoavond in dit Tiantan park is tot daar aan toe, maar schaars geklede meisjes, die Michael Jackson's 'Bad' uitbeelden, dat kan niet. Na een kwartier als de man is uitgeraasd, komt zachtjes de avond weer op gang. Nu een sketch tussen twee heren. Maar 'Bad' komt niet meer terug en de mensen gaan zich verderop vermaken met stijldansen. Een land in beweging.

Shanghai, augustus 1988

Zoals veel universiteitsterreinen is ook het grote plein van de Jiao Tong Universiteit begiftigd met een fraaie sculptuur van de Grote Roerganger Mao Ze Dong. Zo'n 12 meter hoog torent hij uit boven het studentenvolk en leidt ze de weg naar een grootse toekomst. Op een avond laat, terugkomend van een wandeling langs de Huang Po rivier, blijkt een mobiele kraan gearriveerd. Felle lampen, werklieden. Fotografieren blijkt ten strengste verboden. Het beeld wordt langzaam opgetakeld, de sokkel blijft kaal achter. Een vrachtwagen schuift aan, het beeld verdwijnt in de nacht. De volgende dag komt een speciaal opgetrommelde official vertellen dat het weghalen niets te betekenen had, Mao's beeld was weggehaald voor 'onderhoud'. Studenten echter vertellen ons dat overal in China Mao's beeltenis langzaam verdwijnt. Ze vinden het prima, veel jongeren zijn fel tegen hem gekant. Het lijkt of er sprake is van een langzame demaoïsering. Land in beweging.

Shanghai, september 1988

Het kapitalisme heeft China in de ban. Koerswinsten, investeren in aandelen, obligaties, het houdt de Chinezen bezig. In

het centrum van Shanghai, in wat voordien een winkel was, staan tientallen mensen, veelal voorzien van een uitpuilende portemonnaie, voor een toonbank. Wat kopen ze? Aandelen in een zestal hier genoteerde bedrijven. Een met rode neonletters uitgerust bord geeft de koersen aan. Twee keer per dag worden ze vastgesteld. Velen blijven hier de hele dag rondhangen om te profiteren van eventuele, later vastgestelde, koerswijzigingen. De voornaamste functie van dit zogenoemde incurante-marktbedrijf is het mobiliseren van kapitaal voor economische ontwikkeling en het bijdragen aan de economische hervormingen. Het draait al twee jaar en is inmiddels verhuisd van een kleine pijpenla naar een veel ruimere omgeving, om alle klanten beter te kunnen ontvangen. Aandelenkoersen in China, land in beweging.

Bovenstaande impressies werden afgelopen zomer opgedaan tijdens een door de Stichting CHAIN (China Amsterdam Interaction) georganiseerde studiereis naar de Volksrepubliek China. Ondergetekende was begeleider van een groep van 23 studenten van zowel de U.v.A. als de V.U. De Stichting stelt zich ten doel te komen tot contacten tussen Chinese en Nederlandse wetenschappers, studenten en vertegenwoordigers van het bedrijfsleven. Zij wil dit doen door het organiseren van symposia, studiereizen, uitwisselingen, etc. Iedereen die geïnteresseerd is om een steentje bij te dragen aan het werk van de Stichting kan contact opnemen met Stichting CHAIN, p/a Lutmastraat 10c, 1072 JR Amsterdam, tel. (020) 6644497. ■

Erik Dirksen

De auteur is docent bij de vakgroep micro-economie.

vervolg Schuldenvraagstuk

plannen naar voren wordt gebracht, zij het in verschillende vormen. Zo zou de kredietwaardigheid van de schuldenlanden hersteld kunnen worden.

Het verhaal van Susan George kwam erg sympathiek over. Haar afwijzing van de

'case by case' benadering van het IMF en de Wereldbank vond ik echter enigszins vreemd, aangezien ze zelf aan het begin van haar lezing stelde dat er tussen de ontwikkelingslanden onderling grote verschillen zijn. Ook vergelijkt ze de schulden crisis met een 'staat van oorlogsvoering' (slechts zonder militair wapengekletter) en dat gaat mij te ver. Dan zou de wereld continu in oorlog, aangezien op de markt nou eenmaal vooral het recht van de sterkste

geldt. Haar kijk op het schuldenprobleem lijkt nogal op die van Evelien Herfkens, die in de vorige Rostra werd geïnterviewd, vooral qua kritiek op het IMF. Haar plan verschilt echter essentieel van gelijksoortige plannen (inclusief dat van Evelien Herfkens) door de instelling van 'democratische conditionaliteit'. Dit lijkt echter vooralsnog politiek en economisch gezien onhaalbaar. ■

Luc Moers

The day of reckoning

Reaganomics: de erfenis van een president

Na acht jaar Reagan is er met de opvolging door Bush een einde gekomen aan een opmerkelijke periode in de Amerikaanse geschiedenis. Het economisch beleid van deze president is uitgegroeid tot een ideologie. Aan de hand van twee boeken waaronder een van de hand van de economisch adviseur van Bush, worden in onderstaand artikel de economische gevolgen van het Reagan-beleid besproken. De gevolgen in het verleden en voor de toekomst.

Het eerste boek is van de hand van Benjamin Friedman, hoogleraar aan de Harvard-universiteit. In zijn boek, 'the day of reckoning' dat doorspekt is met bijbelse teksten, spreekt hij zijn bezorgdheid uit over het feit dat Amerika tijdens de Reagan-periode een schuldenland is geworden. Hij vindt het onethisch dat de Amerikanen meer schulden hebben aan, dan vorderingen op het buitenland. Dit druist naar zijn mening in tegen het aloude Amerikaanse principe 'that men and women should work and eat, earn and spend, both privately and collectively, so that their children and their children's children should inherit a better world'. In de jaren '80 echter hebben de Amerikanen toekomstige generaties opgescheept met schulden als gevolg van leningen die gebruikt werden om de consumptie te financieren.

In plaats daarvan had het geld gebruikt moeten worden om te investeren volgens Friedman. Een verlaging van de levensstandaard acht hij onvermijdelijk en hij verwacht dat Amerika een gedeelte van haar macht in de wereld zal moeten inleveren. Macht, zo stelt Friedman, is voorbehoud aan krediteurlanden, dat wijst de geschiedenis uit. Als verklaring geeft hij: "People simply do not regard their workers, their tenants and their debtors in the same light as their employers, their landlords and their creditors." De grootscheepse invoer van buitenlands kapitaal gaat gepaard met een uitverkoop van het Amerikaanse bedrijfsleven en dat vormt volgens Friedman een bedreiging voor de soevereiniteit van de V.S., zo bezitten buitenlandse investeerders een kwart van het onroerend goed in het centrum van New York en zelfs de helft in Los Angeles.

Verkeerde veronderstellingen

De buitenlandse schuld is volgens Friedman voor een belangrijk gedeelte ontstaan door het door Reagan gevoerde economische beleid. Door de belastingverlaging is er een enorm tekort op de overheidsbegroting ontstaan. Vanwege de geringe binnenlandse besparingen moest het tekort grotendeels gefinancierd worden met buitenlands kapitaal. Toen Reagan aantrad als

president kondigde hij aan het overheidstekort te zullen terugdringen en de besparingen te stimuleren. Dat dit niet gelukt is is volgens Friedman het gevolg van de verkeerde veronderstellingen waarop het beleid van Reagan gebaseerd was. Reagan ging er ten eerste vanuit dat een belastingverlaging uiteindelijk een hogere belastingopbrengst tot gevolg zou hebben. De lagere tarieven zouden werknemers stimuleren langer te werken en om beter betaald werk te zoeken, waardoor hun belastbaar inkomen zou stijgen. Volgens Friedman heeft dit ook wel plaatsgevonden maar heeft hij de effecten schromeloos overschat.

Een tweede veronderstelling dat de particuliere besparingen zouden toenemen als de opbrengsten daarvan fiscaal ontzien zouden worden is niet uitgekomen. Als mogelijke verklaring geeft Friedman de hoge reële rente waardoor spaarders die na een aantal jaren over een bepaald bedrag willen beschikken, met kleinere spaarbedragen toe kunnen. Hij noemt als voorbeeld de dalende bijdrage van bedrijven aan pensioenfondsen.

Een derde veronderstelling die gemaakt werd toen het begrotingstekort al was ontstaan, was dat overheidstekorten de particuliere besparingen doen toenemen omdat de burgers anticiperen op toekomstige belastingverhogingen. Dit is het 'de Barro-effect', vernoemt naar de vader van de gedachte.

De vierde en laatste veronderstelling die ten grondslag aan het Reagan-beleid lag was de idee dat middels een verlaging van de vennootschapsbelasting de investeringen zouden toenemen. Alweer werkte het in de praktijk anders uit: de netto-winsten werden niet gebruikt om te investeren maar om overnames en de aankoop van eigen aandelen te betalen. In die gevallen wordt er geen nieuwe productiecapaciteit gecreëerd.

Oplossingen

De huidige problemen kunnen volgens Friedman opgelost worden door het begrotingstekort terug te dringen. Een verhoging van de belastingen acht hij daarvoor de aangewezen manier en niet het terug-

dringen van de overheidsuitgaven. De samenstelling van de overheidsuitgaven reflecteert volgens Friedman de wens van de burgers met betrekking tot zaken als sociale zekerheid, medische zorg en defensie. Hij zegt er zelf over: "Americans want the services that the government provides. We can afford to pay for them. It is time to do so". Friedman laat overigens wel de mogelijkheid open voor anti-cyclische begrotingstekorten om een recessie te bestrijden of voor financiering van overheidsinvesteringen.

Met het terugdringen van de overheidstekorten zal ook de buitenlandse schuld als percentage van het inkomen dalen. Een verlaging van de overheidsuitgaven vergroot de kans op een recessie en dat zou volgens Friedman met een ruimer monetair beleid moeten worden tegengegaan. Friedman hoopt dat als gevolg daarvan vooral de investeringen zullen toenemen waardoor de verhouding tussen investeringen en consumptie kan verbeteren.

Een precieze uitwerking van de door hem aangedragen oplossing blijft achterwege en we zullen dan ook met het bovenstaande moeten volstaan.

Het tweede boek dat hier besproken wordt is van de econoom Michael J. Boskin, die onlangs is benoemd tot economisch adviseur van Bush. Het economisch beleid van Reagan was volgens hem een stap in de goede richting maar er moet nog een hoop gebeuren om de V.S. van een voorspoedige economische ontwikkeling te verzekeren. Boskin onderscheidt in het beleid van Reagan een viertal beleidsonderdelen te weten: de belastinghervorming, het budgettair beleid, de deregulering en het monetair beleid. Op alle vier de terreinen is getracht de marktkrachten weer zoveel mogelijk ruimte te geven. Zo had de forse verlaging van de marginale belastingtarieven in 1982 ten doel het ontmoedigings-effect, dat op het aanbod van arbeid uitgaat door de hogere tarieven, teniet te doen.

Tegelijk met de verlaging van de belastingen werden er ook een aantal fiscale voorzieningen gecreëerd die tot doel hadden de investeringen te stimuleren. Boskin verklaart de 'investeringsboom' van de jaren

1983 en '84 dan ook aan deze stimuleringsmaatregelen.

In de beginjaren van de regering-Reagan was er in de V.S. desondanks toch sprake van een recessie. Dit was het gevolg van een krap monetair beleid waarmee getracht werd de hoge inflatie de kop in te drukken. Dit is goed gelukt, ze liep terug van 'double-digit figures' naar vier procent. Het terugdringen van de inflatie was volgens Boskin van groot belang want de onzekerheid die de hoge inflatie met zich meebracht, had in het afgelopen decennium de economische groei ondermijnd. Opvallend is, volgens Boskin, dat de krapgeldpolitiek, bedoeld om de inflatie terug te dringen, met veel minder economische kosten gepaard ging dan was verwacht. Die verwachtingen hadden vooraanstaande economen in het verleden doen beweren dat men maar met inflatie moest leren leven. Boskin vindt het de verdienste van Reagan dat hij het desondanks heeft aangedurfd om de inflatie aan te pakken

Het overheidstekort

De scherpe daling van de inflatie deed de belastingverlaging groter uitvallen dan bedoeld, volgens Boskin valt veertig procent van de daling van de opbrengsten uit de inkomstenbelasting hieruit te verklaren. Additionele belastingverlagingen van het congres versterkten de daling van de belastingopbrengsten nog eens. Daar stond echter geen verlaging van de uitgaven tegenover. De defensieuitgaven waren gestegen, de niet-defensieuitgaven gelijk gebleven en de rentebetalingen op de overheidsschuld toegenomen. De gevolgen bleven dan ook niet uit en het tekort op de Amerikaanse overheidsbegroting steeg explosief.

De schuld voor de oplopende overheidstekorten ligt niet bij Reagan en niet bij het congres maar bij het Amerikaanse begrotingssysteem, schrijft Boskin. Het opstellen van de begroting begint twee jaar voor het einde van het fiscale jaar waarvoor ze is opgesteld. Verkeerde economische voorspellingen of verschil van mening tussen congres en regering leidden tot een uiteindelijke onevenwichtige begroting.

Als oplossingen geeft Boskin de volgende: de overheidsbegroting moet gesplitst worden in een kapitaalrekening en een lopende rekening waardoor het inzicht in de inkomsten en uitgaven wordt vergroot. Voorts moet een grotere meerderheid vereist worden voor het verhogen van de uitgaven.

De invoering van de 'Gramm-Rudmann-Hollis balanced budget act', die moet leiden tot een evenwicht tussen inkomsten en uitgaven in het jaar 1991, is volgens Boskin een stap in de goede richting. De mogelijkheid van jaarlijkse tekorten moet volgens hem wel blijven bestaan als de begroting over een langere periode maar in evenwicht is.

Economische groei

De overheidstekorten moesten gefinancierd worden met leningen op de kapitaalmarkt, daardoor werden investeringen uit de markt gedrukt. Daar de binnenlandse besparingen zich op een historisch laag niveau bevonden, was er een grote invoer van buitenlands kapitaal vereist. Deze instroom van buitenlands kapitaal had een stijging van de dollarkoers tot gevolg en de resulterende verslechtering van de Amerikaanse handelspositie veroorzaakte handelstekorten.

De handelstekorten en de financiering van deze tekorten met in het buitenland geleend geld legt een last op de schouders van toekomstige generaties. In de toekomst zal, als de invoer van buitenlands kapitaal afneemt, het handelsoverschot voldoende moeten zijn om aan de renteverplichtingen aan het buitenland te voldoen. Dit is geen geringe opgave maar volgens Boskin heeft de economische groei zich als gevolg van het Reagan-beleid weer voldoende herstelt om komende generaties van genoeg liquiditeiten te voorzien waarmee de buitenlandse schuld kan worden afbetaald. De vraag is echter of de huidige opleving van de economische groei in de V.S. niet slechts conjunctureel van aard is.

Een goed begin

Boskin is van mening dat het gevoerde beleid goede aanzetten heeft gegeven voor een structureel herstel van de economische groei. De belangrijkste successen van Reagan zijn volgens hem de belastingverlaging en de scherpe reductie van de inflatie, het marktmechanisme kon daardoor weer optimaal functioneren. Voor de toekomst is echter van belang dat er nog meer wordt gedaan om de economische groei te stimuleren. Een vereiste hiervoor is dat de historisch lage niveaus van de besparingen en de investeringen omhoog gaan. Boskin pleit voor de invoering van een consumptiebelasting die het huidige systeem van inkomstenbelasting moet vervangen. De inkomstenbelasting heeft namelijk een negatief effect op de spaarneiging. De investeringen moeten met fiscale maatregelen gestimuleerd worden.

Naast de besparingen en investeringen is ook de technische ontwikkeling voor economische groei van belang. Boskin vindt dat de overheid haar uitgaven aan R&D dan ook moet verhogen en R&D-uitgaven van bedrijven fiscaal moet stimuleren. Ook het overheidstekort moet drastisch verlaagd worden omdat die de broodnodige besparingen voor investeringen opsoupeert en omdat het buitenland niet tot in lengte van dagen bereid zal zijn het overheidstekort te dekken. Het terugdringen van het overheidstekort mag niet plaatsvinden door een verhoging van de belastingen omdat dit het toch al lage investeringspeil nog verder onder druk zal zetten.

In plaats daarvan moet er gesnoeid worden in de overheidsuitgaven. Boskin ziet daarvoor nog voldoende ruimte want er zijn naar zijn mening nog voldoende overdrachtsuitgaven die terecht komen bij mensen die het niet nodig hebben. Er moet dus nog heel wat gebeuren om een gezonde economische ontwikkeling veilig te stellen, maar Reagan was op de goede weg.

Conclusie

Het grootste verschil tussen Boskin en Friedman is beider toekomstverwachting: de eerste is optimistisch, de tweede is pessimistisch. De analyses van beiden van het gevoerde beleid verschillen weinig. Boskin legt echter de nadruk op de toegenomen economische groei terwijl Friedman hamert op de toegenomen schulden. Over het idee dat het overheidstekort moet worden teruggedrongen zijn ze het eens. De manier waarop daarentegen verschilt, volgens Boskin door een verlaging van de uitgaven en volgens Friedman door een belastingverhoging. Het optimisme van Boskin lijkt ongegrond. De economische groei was weliswaar hoog maar ging niet gepaard met een groei in de productiecapaciteit of van de arbeidsproductiviteit. Deze groei is dus geen garantie voor een hogere levensstandaard in de toekomst, sterker nog, toekomstige generaties lopen het risico opgezaaid te worden met een verouderde kapitaalvoorraad. De consequenties voor de internationale concurrentiepositie en de afbetaling van de buitenlandse schuld zullen desastreus zijn. De handelstekorten en overheidstekorten zijn tot nu toe gefinancierd door buitenlandse beleggers die vertrouwen hadden in de Amerikaanse economie. Dit vertrouwen is tanende en interventies van centrale banken maken een steeds groter deel uit van de kapitaalstroom naar de V.S. Het lijkt erop alsof de Amerikaanse economie slechts op de been wordt gehouden van wege haar belang voor de wereldeconomie. Een sterke devaluatie van de dollar is voor de rest van de wereld ongewenst, hun exportpositie zal daardoor verslechteren. Bovendien zijn hun vorderingen op de V.S. genoteerd in dollars en een devaluatie zou de waarde daarvan in de eigen valuta doen verminderen. De vraag is nu hoe lang de V.S. in staat gesteld zullen worden van deze situatie te profiteren. ■

*Pieter van der Meché
Teun Bakels*

The day of reckoning
B. Friedman
Random House, 1988

Reagan and the economy,
successes, failures and unfinished agenda
M.J. Boskin
ICS press, 1986

De beurscrisis besproken

Wat er mis ging en hoe het verder moet

Negentien oktober 1987, de Dow Jones index daalt met 22,6 procent. Hiermee wordt een beurshausse van anderhalf jaar teniet gedaan. Het boek 'de krach van '87' probeert een antwoord te geven op de vragen welke factoren de krach veroorzaakt hebben, welke gevolgen de krach voor de wereldeconomie heeft gehad en hoe een herhaling in de toekomst voorkomen kan worden. Het eerste hoofdstuk geeft de feiten met betrekking tot de ontwikkeling van de beurskoersen en de koers van de dollar die uiteindelijk tot de krach leiden. Aan de hand van een vergelijking met de jaren dertig en interviews met bekende economen, waaronder Galbraith en Friedman, komt de schrijver aan het eind van het boek tot een achttal conclusies.

Eerst een reconstructie, de directe aanleiding tot de krach vormden de uitspraken van de Amerikaanse minister van Financiën, Baker, die het vertrouwen in de dollar een flinke deuk gaven. Hij verklaarde op vijftien oktober dat de Amerikaanse federale bank een verhoging van de rente door de Deutsche Bundesbank niet zou volgen. Hiermee legde hij een bom onder de afspraken van het Louvre-acckoord, een afspraak tussen de zeven belangrijkste westerse landen, waarbij overeen gekomen werd de waarde van de dollar middels interventie en interestpolitiek te ondersteunen. Door de rente in de V.S. niet te verhogen zal er kapitaal wegstromen naar het buitenland, de koers van de dollar komt onder druk te staan en zal gaan dalen. Toen Baker te kennen gaf de dollar niet te ondersteunen en aldus de mogelijkheid creëerde dat de dollar sterk zou dalen, leidde dit op de beurs tot paniekverkoop. De beleggers op Wallstreet houden van een 'harde' dollar en men vreesde dat de wereldhandel zou instorten als de dollar scherp zou dalen. De dollar zakte inderdaad weg en men vreesde dat de eerste krach gevolgd zou worden door een tweede. Dat werd voorkomen door interventies van de centrale banken waardoor de dollar zich stabiliseerde.

Meningen

Uit een vergelijking met de beurscrisis van de jaren dertig blijkt dat de kans op een herhaling van een diepe depressie klein is. In tegenstelling tot in het verleden is de internationale coördinatie van beleid blijven bestaan en heeft men zich niet teruggetrokken achter protectionistische barrières. Een ander belangrijk verschil is het optreden van de centrale bank van de V.S. (de FED); in plaats van vast te houden aan een krap geld beleid zoals in het verleden, stelde zij nu voldoende liquiditeiten ter beschikking aan het bankwezen om de verliezen op de aandelenportefeuilles mee goed te maken. Een bankencrisis werd zo voor-

komen.

In de discussie in het boek over de oorzaken van de krach staan een viertal oorzaken centraal: het monetair beleid van de Amerikaanse centrale bank (de FED), het Louvre-acckoord, de handelstekorten en de overheidstekorten. In de visie van de 'monetaristen' heeft de FED een te krappe monetaire politiek gevoerd. De hoge rente die daarvan het gevolg was heeft de krach veroorzaakt. Ook het Louvre-acckoord achtten zij mede verantwoordelijk voor de krach, het vergrootte in hun ogen de onzekerheid voor de buitenlandse beleggers in de Verenigde Staten. Ter compensatie eisten zij daarom een hogere rente dan zonder het Louvre-accoord het geval zou zijn geweest. De grotere onzekerheid is volgens de monetaristen een logisch gevolg van de onmogelijkheid de waarde van de dollar op langere termijn te stabiliseren, de beleggers anticipeerden dus op een koersdaling en vandaar die hogere rente. Als het Louvre-accoord er niet was geweest had de dollar geleidelijk kunnen dalen. Een hoge rente was dan niet nodig geweest en het handelstekort had tegelijkertijd gereduceerd kunnen worden.

Rente

De schrijver neemt in het boek duidelijk stelling tegen de bovenstaande ideeën, hij is het er niet mee eens. Had het Louvre-accoord niet bestaan, dan was de dollar veel sterker gedaald en had de rente nog sterker moeten stijgen om buitenlands kapitaal het land in te krijgen. Bovendien had de veel grotere dollardaling een domper op de ontwikkeling van de wereldeconomie gezet vanwege de negatieve effecten op de export naar de Verenigde Staten. De zonder het Louvre-accoord veel sterkere dollardaling zou het gevolg geweest zijn van het 'J-curve effect' uiteindelijk resulterend in 'overshooting'. Op korte termijn leidt een daling van de dollar namelijk tot een verslechtering van de handelsbalans omdat het exportvolume zich vertraagd

aanpast, terwijl de import meteen duurder wordt (in dollars). Deze verslechtering lukt weer een nieuwe koersdaling uit en het gevolg is 'overshooting' met al zijn hierboven genoemde negatieve effecten. Het Louvre-accoord had daarbij nog veel directere invloed op de rente. Omwille van het accoord werd een gedeelte van de Amerikaanse handelstekorten gefinancierd met interventies van de centrale banken, dit hield de rente kunstmatig laag.

De schrijver is het ook niet eens met de door de 'monetaristen' geponeerde stelling dat de FED een te krap monetair beleid zou hebben gevoerd. Hij wijst erop dat de korte reële rente voor de krach almaal gedaald is. Het probleem van de Verenigde Staten was de relatief hoge lange rente, dat lag niet aan de FED maar aan de handelstekorten en de overheidstekorten die gefinancierd moesten worden met buitenlands kapitaal. Kortom, de tekorten op de betalingsbalans en die van de overheid plus het plotseling loslaten van het Louvre-accoord hebben de hoge rente in de Verenigde Staten veroorzaakt. De hoge rente leidde tot een vlucht uit aandelen in overheidsobligaties en zo werd 'zwarte maandag' een feit.

Financiële markten

In het boek worden voorts nog een aantal andere veroorzakers van de krach genoemd. Ze hangen allen samen met het feit dat de financiële markten de goederenmarkten overvleugelen. Boven de reële economie hangen enorme geldwolken die het economisch systeem instabiel maken. Gigantische hoeveelheden vluchtkapitaal die op de wereld rondzwerfen kunnen de waarde van wisselkoersen snel en met belangrijke bedragen doen veranderen. De internationale concurrentiepositie van afzonderlijke bedrijven kan daardoor op korte termijn ingrijpend veranderen, productielijnen die eerst rendabel waren zijn dat plotsklaps niet meer. Er is dus sprake van een toegenomen onzekerheid en die kan leiden tot grote schokken in het economische systeem, bijvoorbeeld een beurscrach.

Door de groei van de financiële markten hebben ook de financiële innovaties een enorme vlucht genomen. Een aantal daarvan hebben op de dag van de beurscrach de daling van de aandelenkoersen versterkt.

vervolg op pagina

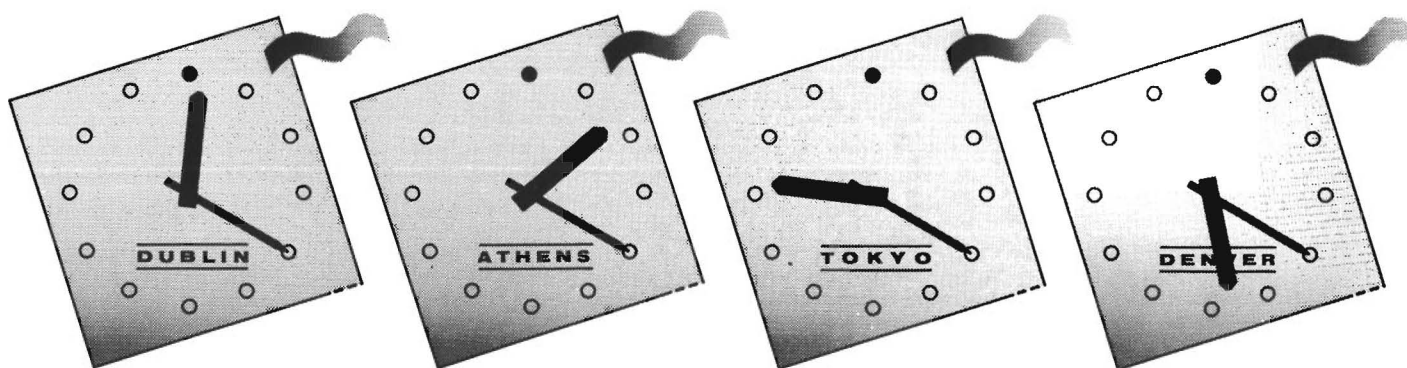
18

Krijg 'n internationale kijk op de accountantspraktijk

Als afgestudeerd bedrijfseconoom of HEAO'er staat de wereld voor u open. Figuurlijk maar vaak ook letterlijk. Vele ondernemingen bieden u een carrière met internationale perspectieven aan.

In de accountancy maakt Price Waterhouse Nederland deel uit van een wereldwijde organisatie van accountants, organisatie- en

Natuurlijk stellen wij u tevens in de gelegenheid om deze studie succesvol af te ronden. Er zijn goede regelingen om colleges en lessen te volgen en tentamens en examens af te leggen. Uw honorering behoort tot de beste op ons vakgebied. Tevens zijn er aantrekkelijke secundaire voorzieningen, zoals auto- en studievergoedingen.

belastingadviseurs. De ruim 400 vestigingen in meer dan 100 landen bewijzen de kracht van deze samenwerking.

Al u een werkring bij Price Waterhouse aanvaardt, ontmoet u dus ook buitenlanders. Zij worden uw collega's binnen het kader van uitwisselingsprogramma's, die in een later stadium ook voor u tot de reële mogelijkheden behoren.

Voor uw loopbaan en carrièreplanning zijn deze veelzijdige contacten uiteraard van groot belang. In samenhang met uw studie voor registeraccountant doet u een schat aan vak-kennis en ervaring op. Onze internationale opstelling maakt u onder meer vertrouwd met de controlebeginselen en verslaggevingsnormen in diverse landen.

Wilt u meer weten van Price Waterhouse? Vult u dan de bon in en zend hem naar Price Waterhouse Nederland, t.a.v. Ester Daniëls, Postbus 30439, 2500 GK 's-Gravenhage.

BON

Ik wil graag uw brochure "Notities van een assistent accountant" ontvangen.

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

Telefoon: _____

Studierichting: _____ Studietoestand: _____

Price Waterhouse Nederland
ACCOUNTANTS

Docenten kunnen actie maken of breken

Tijdens de landelijke actieweek tegen de bezuinigingen van Deetman bleek weer eens dat onze faculteit geen bolwerk van verzet is. Terwijl landelijk van een staking werd gesproken, werd bij ons dit woord zorgvuldig vermeden en stond op de pamfletten van de Aktiegroep Economen (AGE) vooral hoe leuk en leerzaam de week zou worden. Maar nog wilden de economen de colleges niet missen.

"Da's leuk! Eén week wordt het leuk op de faculteit. Eén week wordt de sleur van college lopen doorbroken (...). Zoals bekend heeft minister Deetman de zoveelste bezuiniging op universiteiten en studenten gepresenteerd. Dat is een oud liedje en niemand heeft eigenlijk nog zin hier iets tegen te doen. Wij eigenlijk ook niet." Het lijkt niet de taal van woedende studenten die zojuist van enige bestaansmiddelen beroofd zijn. Toch begon zo het rode programmaboekje van de AGE en de ASVS voor de actieweek. Anne-Ismaël Leemhuis van de AGE zegt dat dit beslist geen wanhopige poging is om ook economie-studenten op de barricades te krijgen. "We hebben hier bewust voor gekozen. We wilden wél een signaal afgeven, maar we hadden geen zin om een week te staken. Er is niks saaier dan een dag, laat staan een week, aan de poort te gaan staan met pamfletten of zelfs een ketting om de deur te doen. Dat is een heel negatieve houding. In de actieweek hebben we zowel een signaal gegeven naar Den Haag als goed onderwijs gepropageerd."

Dat het organiseren van goed onderwijs niet gemakkelijk is bleek vooral op maandag en dinsdag. Het triomfantelijk aangekondigde forum over de miljoenennota ging niet door. In plaats daarvan gaf Van Winden een college van vijf kwartier, waarvan de eerste drie uit een algemene technische inleiding bestonden. Natuurlijk is het te waarderen dat Van Winden geprobeerd heeft om de eerste actiedag te redden, maar het was zeker niet het begin van een 'leuke week'.

Lambooy redde het forum van dinsdag over corruptie/normontduiking, al was hij door de organisatie slechts één kwartier tevoren gevraagd. Uit eigen huis leverde de AGE student Daniël Engelsman en zo zou nog net van een forum gesproken kunnen worden. Daniël Engelsman hield een zeer breed en filosofisch verhaal waarin hij achtereenvolgens de omvang van het zwarte circuit en het ondemocratische van bewuste budget-overschrijdingen aan de orde stelde, om te eindigen met een pleidooi voor progressief ondernemen. Linkse economen moeten ondernemer worden en de overheid moet vervuilende ondernemingen het land uit jagen. Lambooy hield gelukkig een nuchterder verhaal en bestreed

foto, Han Rademaker

dat er te weinig onderzoek gedaan werd naar de informele economie. Maar de economische wetenschap zou zich meer moeten bezighouden met de economie van alle dag. Een deel van de economie is niet gericht op fraude, maar op een zinvolle tijdsbesteding.

Als ik Anne-Ismaël en Liselot voorhou dat maandag en dinsdag slecht georganiseerd zijn, wordt dit met grote stelligheid ontkend. Zelfs de lage opkomst (maandag 30, dinsdag 40) vinden ze verklaarbaar. "Organisatorisch heb je te maken met een gigantisch ingewikkelde week", zegt Anne-Ismaël. "Het was een groot programma met forums, alternatieve colleges en workshops, waarbij veel mensen betrokken waren. Dan gaat er natuurlijk iets mis en wat er misging werd goed opgevangen. Wat maandag betreft hadden we reden om

te verwachten dat we alle medewerking zouden krijgen. Odink en Van Winden reageerden meteen positief en het faculteitsbestuur zou dringend verzoeken om ten tijde van het forum geen college te geven. We hebben Driehuis en Thio gevraagd, maar Marco kon niemand leveren. Dat is toch een blamage voor zo'n vakgroep! We hebben ze misschien weinig tijd gegeven, maar voor zo'n hot item moet iemand te leveren zijn. Voor het corruptieforum waren veel mensen benaderd, maar dat liep allemaal op niets uit. Inhoudelijk was het een aardig forum en na afloop waren er een aantal studenten die verder op het onderwerp door wilden gaan."

Liselot Westhoff (ook AGE) vindt de opkomst niet tegenvallen. "De bedoeling was om met ons programma mensen op de faculteit bij elkaar te krijgen en die dan mee te nemen naar het centrale programma op de Oudemanhuispoort. Veel studenten zullen daar wel uit eigen beweging heen gegaan zijn. Dinsdag waren er meerdere dingen waar mensen heen konden gaan. Naast het forum waren er workshops, zodat de opkomst gespreid was. Onder de deelnemers aan de workshops waren opvallend veel econometristen. Elke dag waren er zo een vijftigtal studenten actief en bij het forum van donderdag zat de zaal vol."

Het forum van woensdag over stedelijke armoede verliep uiteindelijk wél zoals gepland (organisatie ASVS), maar voor economen wordt het pas leuk waar het voor sociaal-geografen ophoudt.

Het forum bedrijf vs. algemene economie was een succes. Van der Zijpp deed wat van hem verwacht werd; de zaal laten lachen. Behalve Van der Zijpp vonden alle forumleden de discussie een achterhaalde zaak. Bedrijfs- en algemene economie groeien naar elkaar toe. Van der Zijpp pleitte voor een scheiding in een business- en een economics-school.

Het forum van vrijdag over de verantwoordelijkheid van economen kreeg de discussie op een wat hoger niveau. Daniël Engelsman zat ook in dit forum en pleitte nu weer voor verantwoord ondernemen als

vervolg op pagina 18

Arbeidsmarktongelijkheid

Het bezoek van de Zweedse arbeidsmarktdeskundige Dr. Siv Gustafsson

Siv Gustafsson, de eerste vrouw die in Zweden de doctorstitel in economie behaalde, behoort tot de zeldzame groep economen die zich bezig houdt met onderzoek naar de maatschappelijke ongelijkheid tussen vrouwen en mannen. Op uitnodiging van het bestuur van het 'Onderzoeks Zwaartepunt Vrouwenstudies' (het 'OZV'; met als doel de wetenschapsbeoefening op het gebied van vrouwenstudies aan de Universiteit van Amsterdam te stimuleren) in samenwerking met het Tinbergen Instituut hield Siv Gustafsson twee lezingen in Amsterdam.

Volgens Siv Gustafsson hebben vooral politieke factoren er voor gezorgd dat Zweden een land is waar het percentage vrouwen en mannen met betaalde arbeid ongeveer even hoog is. De belangrijkste overheidsmaatregelen die daaraan hebben bijgedragen zijn volgens haar de subsidies voor kinderopvang en de invoering van de gescheiden belastingheffing op inkomens binnen één huishouden.

De belangrijkste argumenten om in Zweden subsidies voor kinderopvang en de gescheiden belastingheffing in te voeren waren stimulering van deelname van vrouwen aan betaalde arbeid en de gunstige effecten die er van kwalitatief goede kinderopvang op de ontplooiingskansen van kinderen uitgaan.

De keuze voor deze politieke maatregelen werd gemaakt in het midden van de jaren zestig toen evenals elders in West-Europa er in Zweden een groot tekort aan arbeidskrachten bestond. In tegenstelling echter tot bijvoorbeeld in Duitsland en Nederland koos Zweden voor het inzetten van (gehuwde) vrouwen en niet voor het importeren van buitenlandse arbeidskrachten.

In hoeverre gesubsidieerde kinderopvang de beslissing beïnvloedt om en gebruik te maken van die opvang en deel te nemen aan betaalde arbeid is één van de onderzoeksprojecten van Siv Gustafsson. Een korte samenvatting daarvan gaf ze in haar eerste lezing op onze faculteit.

De beschrijving van het door haar toegepaste theoretische model, aan de hand van de uit de micro-economische theorie bekende nutsfuncties, (concave) budget-restricties en Edgeworth box diagrammen, zal niet voor alle toehoorders even toegankelijk zijn geweest, haar conclusies waren echter duidelijk. Het positieve effect van het aantal gesubsidieerde kinderopvangplaatsen op de kans dat de moeder betaalde arbeid verricht is zeer significant. Zolang het aantal beschikbare plaatsen minder is dan de vraag, en er dus rantsoenering moet plaatsvinden, beïnvloedt de prijs het gebruik niet, overeenkomstig de verwachting. Gemiddeld is voor bijna de helft van alle kinderen van 0-6 jaar in Zweden op dit

moment een gesubsidieerde kinderopvangplaats beschikbaar. Twintig jaar geleden was dat 13,5%. (Ter vergelijking, in Nederland is op dit moment voor ca. 2% van de kinderen van 0-4 jaar plaats in een kinderdagverblijf). Een percentage van 65 wordt gezien als 'niet gerantsoeneerd'. Kinderopvang wordt in Zweden per gemeente geregeld. De mate waarin blijkt sterk samen te hangen met het percentage vrouwen in gemeentebesturen, een groter percentage vrouwen in de politiek houdt aanzienlijk meer kinderopvangplaatsen in. Van de totale kosten van kinderopvang wordt 90% door de overheid gesubsidieerd. In vergelijking met de andere Scandinavische landen zijn de kosten relatief hoog vanwege de hoge kwaliteitseisen die aan de kinderopvangcentra worden gesteld. De baten in de vorm van hogere 'lifetime earnings' door de moeder zijn echter nog groter dan deze kosten.

Bij bovenstaande cijfers speelt een rol dat Zweden een ouderschapsverlof kent van 9 maanden (en dat voorgesteld wordt dit te verlengen tot 18 maanden) waarin de ouder die het verlof opneemt 90% van het verdiende loon doorbetaald krijgt. Bovendien hebben de ouders het recht om hun werkdag te verkorten van acht naar zes uur tot het kind de leeftijd van acht jaar heeft bereikt.

Belastingheffing

In haar tweede lezing benadrukte Siv Gustafsson nog eens de algemeen in Zweden heersende emancipatoire visie op het arbeidsmarktgedrag van vrouwen en mannen. Zowel vrouwen als mannen moeten in staat worden gesteld een carrière en het krijgen van kinderen te combineren. Men vindt het in Zweden onacceptabel als mannen wel deze combinatie kunnen maken en vrouwen zouden moeten kiezen. Een actieve arbeidsmarktpolitiek tracht te voorkomen dat vrouwen minder productief werk moeten verrichten of minder productief zouden zijn voor werkgevers. Economische instrumenten moeten gedragsveranderingen realiseren. Belastingheffing is zo'n instrument.

In 1971 is in Zweden gescheiden belasting-

heffing over de inkomens van man en vrouw ingevoerd. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Duitsland waar nog een soort splitsingsstelsel bestaat.

Op grond hiervan verklaart Siv Gustafsson de verschillen in arbeidsmarktdeelname tussen Zweedse (79%) en Duitse gehuwde vrouwen (47%).

Het zou interessant zijn dezelfde analyse op Nederland toe te passen. In 1941 werd door de Duitse bezetter het Duitse belastingstelsel ingevoerd, wat met ingang van 1973 werd vervangen door een vergelijkbaar belastingstelsel als het Zweedse. Weliswaar nam daarna in Nederland de deelname van gehuwde vrouwen aan betaalde arbeid sterk toe maar het is nog altijd lager dan in Duitsland en Zweden.

Met de belastingmaatregel van 1973 in Nederland werd niet beoogd het buitenshuis werken van de gehuwde vrouw te stimuleren, wel om eventueel bestaande fiscale barrières weg te nemen. In principe werd iedere belastingplichtige met ingang van 1973 onderworpen aan hetzelfde belastingtarief (het zogenaamde schijventarief) over haar of zijn belastbare som (belastbaar inkomen minus belastingvrije som).

Ook na de invoering van de tweeverdieners-wetten in 1984 en 1985 bleef het persoonlijk inkomen individueel belast. Het belangrijkste verschil met het Zweedse stelsel bestaat uit de relatief hoge alleenverdienerstoeslag voor kostwinners met een afhankelijke partner. In Zweden is die toeslag zeer gering en denkt men erover die toeslag helemaal af te schaffen. In Nederland bedraagt die toeslag bijna achttien gulden. Bij inkomens van de toetredende partner wordt dit bedrag dan belast met het hoge marginale tarief van de voormalige alleenverdiener. In de praktijk kan dit voor vrouwen met lage inkomens een fiscale belemmering tot toetreding vormen.

Het kenmerk van een splitsingsstelsel is dat de inkomens van man en vrouw eerst bij elkaar worden opgeteld, waarna vervolgens over dit inkomen evenveel belasting wordt geheven als wanneer man en vrouw ieder afzonderlijk voor de helft van dat in-

komen zou worden belast. Het splitsingsstelsel is dus een samenvoegingsstelsel alleen met een aanzienlijk lager tarief, doordat het gezamenlijk inkomen half aan de man en half aan de vrouw wordt toebedeeld. Het splitsingsstelsel is fiscaal vooral gunstig, indien slechts één van de partners een inkomen heeft en relatief ongunstig voor alleenstaanden.

Zowel het samenvoegings- als het splitsingsstelsel hebben het nadeel dat in situaties waarin de gehuwde vrouw (opnieuw) wil toetreden tot de arbeidsmarkt, haar inkomen als het ware belast wordt met het hoge marginale tarief van haar man. Om de relatief nadelige uitwerking van dit stelsel voor alleenstaanden enigszins te verlichten, vond met ingang van 1960 tariefverlichting voor alleenstaanden plaats. Om de fiscale rem op het verwerven van additioneel gezinsinkomen voor gehuwde vrou-

wen te verminderen, werd in 1962 een aftrek voor de gehuwde vrouw met een eigen arbeidsinkomen ingevoerd. De nadelen bleven echter bestaan. Zoals het feit dat de vaststelling van de inkomstenbelasting pas achteraf kon plaatsvinden, dus na de samenvoeging van de inkomens van de gehuwde man en zijn (in toenemende mate verdienende) vrouw. Dit bleek veel extra werk bij de belastingdienst tot gevolg te hebben. Tevens leidde dit bij de belastingplichtigen tot onzekerheid en onbehagen door de achteraf, soms jaren later, komende aanslagen.

Onderzoek

Het gedrag van vrouwen op de arbeidsmarkt wordt sterk beïnvloed door economische variabelen, zoals nettobeloning (afhankelijk van belasting- en premieheffing), subsidies voor kinderop-

vang, ouderschapsverlofregelingen en dergelijke. Het aardige van Siv Gustafsson is, dat ze dergelijke gedragsveranderingen ook aantoonde met empirisch onderzoek en ons daarmee tevens aanwijzingen geeft van de omvang van dergelijke gedragsveranderingen.

Ook in Nederland vindt dergelijk onderzoek plaats, onder andere binnen het VF-project: Arbeidsmarkt en Maatschappelijke Ongelijkheid, onder leiding van Prof. dr. J. Hartog. De samenhang tussen arbeidsaanbodgedrag en de beschikbaarheid van kinderopvang is sterk onderbelicht in Nederland. Onderzoek hiernaar is zojuist van start gegaan bij de werkgroep Vrouw en Werk. ■

Hettie Pott-Buter

De auteur is lid van de vakgroep micro-economie.

vervolg Acties

perspectief voor linkse economen. Geert Reuten had het serieus aangepakt en deelde een pamflet uit met vijf stellingen. Stelling 4 luidt: 'Economen hebben grote invloed op de maatschappij, en daarmee zijn ze verantwoordelijk. Maar de consequentie van de neo-klassieke stelling - dat mensen rationeel kiezende, hun eigenbelang nastrevende individuen zijn - is dat economen niet te vertrouwen zijn.' Geert Reu-

ten stelde verder dat de econoom 'om niet te worden ingepakt door de dominante mythologie, het in eerste instantie op moet nemen voor de onderliggende groepen in de samenleving.' Ook Jos de Beus had een interessant verhaal. Helaas verzuimde ik het op te schrijven en raakte Jos de Beus zelf zijn papiertje kwijt, zodat deze wijsheid als verloren moet worden beschouwd.

Zoals al eerder gezegd, weigert de organisatie ondanks de geringe deelname te spreken van een mislukte actieweek. Het kan ook niet ontkend worden dat er unieke discussies geweest zijn en dat er meer dan

normaal gelachen is. Anne-Ismaël zegt zelfs tevreden te zijn over opkomst en organisatie. Hij beklagt zich wel over het gebrek aan medewerking van docenten. 'Ik erger me er aan dat je met een workshop een zaal uitgezet wordt, omdat er zonnig college gegeven moet worden (...). Docenten moeten niet voor een zaal vol eerstejaars gaan staan en zeggen: 'Wat doen we, staken of college?' Natuurlijk kiezen eerstejaars dan voor college, die moeten eigenlijk nog een beetje opgevoed worden.' ■

Mark van der Veen

vervolg Beurscrisis

Toekomst

Het boek probeert ook een antwoord te geven op de vraag wat er in de toekomst gedaan moet worden om een herhaling van de krach te voorkomen. De tekorten van de Amerikaanse overheid en op de Amerikaanse handelsbalans kunnen niet tot in de eeuwigheid gefinancierd worden met buitenlands kapitaal, hetzij door interventies van de centrale banken, hetzij door particulieren. Het is dan ook noodzakelijk dat de Amerikanen hun tekorten drastisch gaan reduceren. De landen met een overschot op hun betalingsbalans moeten in de tussentijd bereid zijn de tekorten van de Verenigde Staten te blijven financieren. Om de destabiliserende effecten van grote kapitaalstromen te voorkomen moeten die landen trachten hun overschotten om te

zetten in een toename van hun binnenlandse bestedingen, daar kan de Amerikaanse exportindustrie dan ook van profiteren. Een sterke daling van de dollar, tot onder de f 1,90 acht de schrijver niet nodig om de handelstekorten weg te werken. Een sterke daling van de dollar zou per saldo slecht zijn voor de wereld-economie vanwege de resulterende verslechtering van de concurrentieposities van de overige landen.

Als structurele oplossing voor de problematiek van de onzekerheid in het wereldhandelssysteem pleit hij voor een herinvoering van vaste maar aanpasbare wisselkoersen. De wisselkoersen moeten dan worden gekoppeld aan het gewogen prijsindexcijfer van de prijzen van de belangrijkste goederenmarkten. Voor een goed functioneren van dit systeem is internationale afstemming van het gevoerde financieel-economische beleid in de afzonderlijke landen noodzakelijk. Dat klinkt als erg verre toekomstmuziek.

Willekeur

Het boek is makkelijk geschreven, het munt uit in helder taalgebruik. Ik zou hierbij wel een kanttekening willen maken, de structuur van het boek is slecht. De samenhang tussen de verschillende hoofdstukjes is vaak niet duidelijk, hoewel ieder op zich goed leesbaar is. De lezer krijgt steeds weer een brokje informatie toegegooid maar de willekeur die de schrijver hierin aan de dag legt, maakt dat de grote lijn van zijn verhaal verloren gaat. Ik vind dat jammer want hij heeft hier een kans laten liggen om met een betere integratie van de afzonderlijke hoofdstukjes tot een strakke en heldere analyse van de krach te komen. ■

Pieter van der Meché

De krach van '87
Kees Caljé
Veen uitgevers, 1988.

Een gebrekkige stelling over het minimumloon

ook economen 'verdienen' beter

"Een hoog minimumloon leidt tot werkloosheid. Over deze stelling zijn alle economen het wel eens. De redenering die hierbij nodig is, is ook uitermate eenvoudig." Dit schrijft professor J. Hartog in 'Rostra' van november 1988. Dat alle economen het met deze stelling eens zouden zijn lijkt mij wat kortzichtig. De redenering die Hartog geeft is inderdaad uitermate eenvoudig; eenvoudiger dan nodig is om de stelling te onderbouwen. Er zijn een aantal methodologische en economisch-theoretische bezwaren tegen Hartog's stelling en redenering aan te voeren, die voldoende zijn om deze te weerleggen. Maar ook is het kader van zijn stelling en redenering beperkt.

Methodologische bezwaren

In sommige kringen van economen (en ik neem aan dat Hartog zich daartoe rekent) is het gebruik om aan wetenschappelijke uitspraken de minimeis te stellen, dat deze falsifieerbaar zijn. Dan is bijvoorbeeld een tautologie of een uitspraak over de verrijzenis in het hiernamaals geen wetenschappelijke uitspraak. Daarmee behoeft de dergelijke uitspraken overigens nog niet steeds als zinloos te kwalificeren. (En als Hartog zijn eigen redenering als ideologisch, rethorisch of zo iets wil kwalificeren, dan hoor ik dat wel.)

Welnu, om te beginnen is de stelling zelf, 'een hoog minimumloon leidt tot werkloosheid', niet falsifieerbaar om de eenvoudige reden dat ze niet operationeel is; wat is hoog? Daarmee is de stelling te reduceren tot de uitspraak 'een minimumloon leidt tot werkloosheid'. Die uitspraak lijkt empirisch eenvoudig te weerleggen (er zijn voldoende situaties aan te geven waarin er een minimumloon, maar toch nauwelijks werkloosheid is). Maar nu blijkt, dat de stelling een tweede niet-operationeel element bevat nl. 'leidt tot'. Als ik wijs op de genoemde situaties, dan kan Hartog altijd zeggen, ja, maar daarop *volgt* werkloosheid (is het niet na vijf dan wel na twintig jaar - of wellicht in het hiernamaals). De uitspraak is dus zó 'open' of 'leeg' dat wat ik ook aanvoer, de verdediger van de stelling altijd kan aanvoeren dat hij eigenlijk iets anders bedoelt. Om nog een keer op het 'hoog' terug te komen: leidt een minimuminkomen van f 1000,- per jaar tot werkloosheid? (onder bepaalde omstandigheden is dat hoog te noemen en het is altijd hoger dan f 500,-). Welnee, kan er dan gezegd worden: "dat leidt niet tot werkloosheid, ik bedoel natuurlijk zo een hoog minimuminkomen dat tot werkloosheid leidt". En daarmee is de stelling een tautologie. En met een tautologie kunnen alle economen het wellicht eens zijn. Maar met wetenschap heeft dat weinig van doen. Ik daag Hartog uit om zijn stelling zo te formuleren dat ze niet-tautologisch, en ook overigens falsifieerbaar is.

De redenering

Het voorgaande is wellicht een voldoende weerlegging, maar voor het geval Hartog geen boodschap heeft aan de falsifieerbaarheid wil ik ook nog wel kort op zijn redenering ingaan. Het gaat hierbij deels om een 'bewijs' uit het ongerijmde (vooronderstellen wat je wil beredeneren) en deels om een lang achterhaalde theoretische stelling. Centraal in Hartog's redenering staat de productiviteit van arbeid die hoger of lager dan het loon is, en in het laatste geval een negatief effect op de werkgelegenheid heeft. Is het feitelijke minimumloon hoger dan de feitelijke productiviteit dan is het effect navenant. Ik neem aan dat hij (neoklassiek geredeneerd) de fysieke productiviteit bedoeld. Maar voordat we hieraan eventueel conclusies verbinden zullen we toch eerst moeten vaststellen of het minimumloon inderdaad hoger is dan de productiviteit (en tevens of er ter verklaring van de werkloosheid niet andere oorzaken in het geding zijn). Om zijn redenering te ondersteunen voert Hartog Pigou 'een vooraanstaand Engels econoom uit de vooroorlogse periode' aan. Om het gebrek daarvan aan te geven kan ik twee vooraanstaande economen aanvoeren, nl. Fisher en Taussig, uit de periode van nog een oorlog eerder. Zij hebben al laten zien dat je onder normale omstandigheden helemaal niet kunt aangeven wat die productiviteit is. Hoe is in een gebruikelijk productieproces, waarin èn vele soorten productiemiddelen èn vele soorten arbeid gebruikt worden, de fysieke productiviteit van arbeid x , y en z te meten? Hoe is de fysieke productiviteit van Hartog en van mij te meten? Hoe die van de baliefunctaris van een bank, hoe die van de bewaker van een geautomatiseerd productieproces, hoe die van het personeel dat met behulp van vele productiemiddelen een fabrieksgebouw of een computer maakt? Dat is allemaal niet vast te stellen. En daarmee berust de redenering ook op drijfzand. (En ik daag Hartog uit om niet alleen zijn stelling maar ook zijn betoog te verbeteren.) Geen nood. "Als je aanneemt dat de pro-

ductiviteit van werkenden weerspiegeld wordt in hun loon.....", aldus Hartog. Maar dan wordt *verondersteld* wat juist (mede) vastgesteld moet worden! (Er waren eens een fysikus, een socioloog en een neo-klassiek econoom in de woestijn en ze kwamen bijna om van de honger. Wat te doen. De fysikus en de socioloog stelden ieder een oplossing voor die echter weinig perspectief leek te bieden. Toen de econoom: laten we eens veronderstellen dat we eieren en spek hebben..... - vrij naar J. Robinson.) Ja, is het niet beter om aan te nemen dat er geen werkloosheid is, dan zijn we toch van het probleem af?

Maar nu verder. Op basis van deze *aanname* (de veronderstelling dus) kan je volgens Hartog een aantal *voorspellingen* doen. (Net als met die eieren, die fysikus ging het hoekje om, maar de econoom leefde nog lang en gelukkig.) Die voorspellingen worden bij Hartog vervolgens tot '*inzichten*' en '*resultaten*', weliswaar zijn deze "met de nodige onzekerheid omgeven, maar het is naar mijn mening juist dit soort informatie [sic] dat erg belangrijk is bij de besluitvorming over verlaging van het minimumloon." (Hartog). Ja, voor de betrokkenen is die onzekerheid zelfs broodnodig. Maar leg hen en mij nu eerst het belang van die 'informatie' eens uit. Moet de juistheid van de veronderstelling niet eerst getoetst worden voordat we dit informatie kunnen noemen, en voordat we deze gaan gebruiken in de besluitvorming?

Is de hoogte van het loon dan niet van invloed op de werkgelegenheid? Jawel, onder bepaalde omstandigheden. Maar met dit soort kromme redeneringen kom je niet verder in het ontrafelen van de problemen en de oplossing daarvan.

Beperkteid van de redenering

Ik wil zeer duidelijk stellen dat ik ervan uitga dat Hartog's stellingname en zijn onderbouwing daarvan goed bedoeld is en dat het hem gaat om het oplossen van het werkloosheidsprobleem. Daarom ook vind ik het zinvol om met hem in discussie te gaan. En ik ontvang ook graag zijn repliek

op het voorgaande. Uiteindelijk zal de discussie echter in een breder kader geplaatst moeten worden. Waarom is er een minimumloon. Ik neem aan dat Hartog net als ik weet dat in de USA de kindersterfte in de afgelopen jaren schrikbarend gestegen is, omdat een groot aantal gezinnen onder de armoedegrens leeft. Het minimumloon ligt in Nederland voorlopig nog boven de armoedegrens. Het minimumloon geeft de grens aan waarbij men geacht wordt maatschappelijk nog te kunnen functioneren, en dat is een recht. Die grens is cultureel

bepaald en *heeft* inderdaad met een gemiddelde te maken (Hartog uit zich daar wat meewarig over). Ze is niet uitsluitend in calorieën uit te drukken; en ik vraag Hartog om te praten met leden van gezinnen (of dergelijke eenheden) die met minder dan een minimuminkomen moeten rondkomen. Werkloosheid op zich is een groot probleem dat oplossing vereist; maar je kunt daarbij niet afzien van het armoedeprobleem (kindersterfte treft misschien de verbeelding, maar als je socio-cultureel niet kunt functioneren, dan heb je in de

maatschappij ook geen bestaan). Dat het minimumloon niet te reduceren is tot calorieën, maar dat culturele elementen daarvoor bepalend zijn, had zelfs Ricardo (1817) al door. Ik vind het triest als blijkt dat het blikveld van een econoom 171 jaar later niet verruimd maar verengd is. ■

Geert Reuten

De auteur is lid van de vakgroep macro-economie

Weet Reuten echt niet beter?

Betrapt op schending van mijn eigen normen, dacht ik even, toen ik Reuten's kritiek op mijn stukje las. Natuurlijk moeten we niet-tautologische uitspraken doen, natuurlijk moeten we zorgvuldig, scherp formuleren, natuurlijk is de relatie met de empirie belangrijk. En waarom heb ik dan, ogenschijnlijk, al die normen genegeerd en een slordig verhaal geschreven? Heel eenvoudig, omdat ik een vlot verhaal wilde schrijven en geen wetenschappelijk betoog. Toen Rostra mij vroeg, in verband met de actualiteit, een stukje over het minimumloon te schrijven, heb ik geantwoord dat ik net een te lange concept-column voor Trouw had geschreven - mocht dat ook? Ja, dat mocht. Een en krantenartikel, voor een breed publiek, schrijf je in een andere stijl. Ontslaat je dat van de verplichting om zorgvuldig te formuleren? Nee, zeker niet. In zijn column in NRC-Handelsblad laat Heldring weten dat zijn respect voor de polemoloog Röling als wetenschapper danig was aangetast toen de laatste op kritiek van onzorgvuldigheid reageerde met: "Het is maar voor de krant". Dat is op zich inderdaad geen afdoende verweer. Maar in een krant (en ook in een stuk voor Rostra) moet je die zorgvuldigheid op een andere manier bereiken. Ik denk dat je zo moet formuleren dat wat ogenschijnlijk een vlotte, oppervlakkige uitspraak is, die de krantenlezer in de tram (of de Rostra-lezer tijdens een saai college) gemakkelijk tot zich neemt, na aanbrenge van de gangbare wetenschappelijke clausulering een volledig verantwoord en verdedigbare stelling is. Wat de gangbare clausulering inhoudt, is bij de wetenschappers normaal gesproken bekend: zij herkennen de uitgekledde uitspraak als zodanig en weten wat erbij hoort. Reuten kan weten dat ik die clausuleringen kan aanbrenge. Ik weet het, we lezen elkaars werk niet op de faculteit, we spreken elkaar nauwelijks, en je hoeft niet op reputatie af te gaan. Maar ik ga hier niet alle clausuleringen aanbrenge: ze staan in mijn bijdrage voor de Inleiding Algemene Economie, Hoofdstuk 3 van Werkgelegenheid en werkloosheid. Ook de studenten die Rostra lezen zijn hiermee vertrouwd.

Tot zover de stekeligheden. Nu de substantiële punten. Ik haal er drie uit het betoog van Reuten: over een falsifieerbare stelling, over produktiviteit en over de verdelingsaspecten. Kun je een falsifieerbare stelling over het minimumloon formuleren? Volgens mij wel, en voor deze gelegenheid kies ik de volgende specificatie (er zijn ongetwijfeld varianten te bedenken): 'als de overheid een minimumloon voorschrijft dat hoger ligt dan het op dat moment laagste waargenomen marktloon en de navolging daarvan met onmiddellijke ingang rechtens afdwingt, zal een deel van degenen die op dat moment werken tegen een marktloon dat ligt tussen het laagste waargenomen marktloon en het voorgeschreven minimumloon binnen afzienbare tijd werkloos worden, mits de overige relevante omstandigheden niet veranderen'. Wat er ook over deze stelling te zeggen valt, je schrijft er geen lekkere stukjes voor de krant mee. En er moet zelfs nog wat commentaar bij. Onder de overige constante omstandigheden hoort bijvoorbeeld, dat de overheid niet iedere werkloze zelf in dienst moet gaan nemen of ze royale subsidies moet gaan geven om een eigen onderneming op te zetten, of om terug te keren naar hun land van herkomst. Twee onderdelen van de uitspraak moeten nader worden ingevuld: 'een deel' en 'afzienbare tijd'. Daartoe verwijs ik eerst nog even naar mijn gewraakte stukje, waarin ik stelde dat de onzekerheid en onenigheid onder de economen precies gaat over de omvang van de gevolgen. We hebben eigenlijk nauwelijks theorieën die iets zeggen over de tijdsduur die verloopt vóór een voorspeld effect zich ten volle manifesteert. Een (uitgedaagde) onderzoeker moet hier zelf maar wat invullen, of die duur met empirisch onderzoek proberen te achterhalen. Om de stelling de gewenste inhoud te geven zou ik zelf aarzelen tussen een termijn van één en twee jaar, maar de theoretische basis daarvoor is dus uiterst wankel. En welk deel van de laagbeloonde werkenden wordt werkloos? Daarover heb ik dus in mijn stukje genoegzaam aangeduid dat economen erover twisten en dat er onzekerheid over bestaat. Er zijn hier twee benaderin-

gen denkbaar. De ene richt zich nadrukkelijk op het toetsen van een economische theorie (en sluit nauwkeurig aan op mijn bijdrage voor de Inleiding Algemene Economie). De werkloosheid die resulteert als een minimumloon wordt vastgesteld boven het evenwichtslaan is te berekenen als een functie van de loonelasticiteit van de gevraagde en de aangeboden hoeveelheid arbeid in het relevante segment van de arbeidsmarkt. Die kun je in principe met econometrische technieken schatten. Als je dat doet vóór de invoering of verhoging van het minimumloon kun je een voorspelling doen over de omvang van de resulterende werkloosheid. Die voorspelling kun je vergelijken met de realisatie, waarbij je rekening moet houden met de effecten van overige variabelen die in waarde veranderd kunnen zijn. De tweede methode doet het zonder schatting van de elasticiteiten. Op elk moment bestaat op de arbeidsmarkt een frequentieverdeling van loonvoeten. Een relevant minimumloon snijdt de onderkant uit die verdeling. Je kunt een model maken dat die frequentieverdeling reproduceert, daarbij een plaats inruimen voor het minimumloon en op die manier via empirisch onderzoek, bijvoorbeeld op basis van de historische ontwikkeling in Nederland, een schatting verkrijgen van de omvang van het effect van het minimumloon. Dat is meer schatten dan toetsen, hoewel een toets is inbegrepen in de mogelijkheid dat het geschatte effect nihil is.

Er zijn nog twee substantiële punten in Reuten's betoog, maar ik vrees dat mijn reactie toch al te lang wordt. Daarom heel kort enkele opmerkingen. Je kunt twisten over de noodzaak om produktiviteit direct te meten (en die twist is rond 1950 ook uitvoerig in de literatuur gekomen). Je kunt verdedigen dat je produktiviteit niet hoeft te meten, dat het een niet-waargenomen hulpvariabele is en dat je uiteindelijk alleen maar elasticiteiten van vraag- en aanbodcurven nodig hebt (zie bovenstaande). Dat het bij de zorg voor de minstbedeelden om een relatief probleem gaat (in Nederland!) houd ik staande, en evenzeer dat daarbij een referentiepunt als een gemid-

Bij Procter & Gamble

Via Marketing naar General Management

Procter & Gamble zoekt jonge academici die via marketing hun eerste stap willen zetten op weg naar top-management.

Wat is Procter & Gamble?

Procter & Gamble is één van de grootste bedrijven ter wereld met een omzet van ± 40 miljard gulden, vooral in "fast-moving consumer goods" van velerlei aard.

In totaal 70.000 personeelsleden ontwikkelen, produceren en verkopen o.a. wasmiddelen, toiletartikelen, voedingswaren en papierprodukten. Velen weten dat onze produkten marktleider zijn in wasmiddelen, tandpasta en babyluiers. Weinigen weten dat Procter & Gamble ook toonaangevend is in koffie, frisdranken, shampoo en oliën en vetten.

Procter & Gamble Nederland is gevestigd in Rotterdam. Hier werkt een groep jonge academici die samen verantwoordelijk zijn voor het managen van acht grote merken op de Nederlandse markt (Ariel poeder/vloeibaar, Dash3, Dreft poeder/vloeibaar en Dreft afwas, Vizir, Lenor, Gini, Pampers en Head & Shoulders).

Training

Marketing Management leert u nergens beter dan bij ons!

Marketing professionals zorgen voor een zeer grondige opleiding. Door op de praktijk gerichte, voortdurend groeiende taken en opdrachten leert u merken met miljoenenomzetten succesvol te leiden. Onze "on-the-job" training wordt aangevuld door een serie "seminars", waarvan velen op internationaal niveau worden georganiseerd.

Zo worden uw marketing kennis en vaardigheden optimaal ontwikkeld. Training is voor onze organisatie van bijzonder belang, omdat wij zonder uitzondering uit eigen rangen promoveren. Dit plus het feit dat onze onderneming snel groeit, betekent dat uw carrière uitsluitend afhankelijk is van uw eigen presentaties.

Een training in marketing is bij ons een eerste stap op weg naar top management.

Loopbaan

U start op de marketingafdeling als assistent van een Brand Manager. In deze functie zult u snelgroeiende verantwoordelijkheid dragen voor de marketing van één van onze merken. U zult samenwerken met alle afdelingen van ons bedrijf zoals produktontwikkeling, produktie, verkoop, financiën, inkoop, juridische zaken, als ook reclamebureau en ontwerpstudio's.

U zult aanzienlijke budgetten beheren en de steun krijgen om uw ideeën in daden om te zetten.

Op het moment dat u voldoende ervaring heeft, krijgt u de verantwoordelijkheid voor omzet en winst van uw "eigen" merk. U bent dan zelf Brand Manager.

Verdere ervaring in het buitenland is daarna zeker niet uitgesloten.

Werksfeer en Salaris

De werksfeer is open en dynamisch. Dit is het resultaat van de gemiddeld lage leeftijd, het academisch opleidingsniveau van het brand management en de invloed van een internationale, expansieve organisatie. De dynamiek van de markt en de vele contacten met andere afdelingen maken het werk afwisselend en boeiend.

De salariering is uitstekend: zowel het aanvangssalaris als de doorgroei liggen boven het gemiddelde.

Wie zoeken wij?

Wij verwachten dat u een universitaire studie hebt afgerond. De studierichting zelf is minder belangrijk. Misschien heeft u al enige werkervaring, maar dit is zeker geen vereiste. Wel verwachten wij naast analytisch vermogen een commerciële instelling, ondernemingsgeest en leiderschap. Wij verwachten dat u slechts met het beste tevreden bent, een doorzetter bent, en dit aan de hand van prestaties in of buiten uw studie aan kunt tonen.

Voor inlichtingen (en/of sollicitatie) kunt u zich richten tot Mevr. H. Drentje, Personeelszaken.

PROCTER & GAMBLE BENELUX N.V.
Divisie Nederland

Heer Bokelweg 169, 3032 AD Rotterdam
Telefoon: 010-468.79.11.

Rostra Economica jaaroverzicht 1988

A		N	
Afgestudeerd econoom bij Unilver	148	Nicaragua	146
Aiesec bedrijveninformatiedag	147	O	
Aio bij ICS	147	Ommeren, A. van (interview)	151
Albanië	151	Onderwijs aan faculteit	
Antimisbruikwetgeving	148	Micro 3	149
Arbeidsmarkt voor economen	152, 154	Ontwikkelingseconomie K	149
Automatisering bij	150	Onderwijscongres	152
Aegon		Onderwijs (geldlust in -)	146
Amro		Onderwijs (modulen en knipkaarten)	147
Fokker		Onderwijspolitiek	147
Gemeente		Overheidspensioenen	149
IBM		Overheidsuitgaven (norm voor -)	148
Overheid		Overnames	146, 153
Philips		P	
Universiteit		Pelkmans (interview)	151
Volmac		Philips, Prof. P.A.M. van (interview)	153
Automatisering en kunst	150	Politieke economie (boekrecensie)	146
Automatisering (maatschappelijke effecten)	150	R	
Automatiseringstijdperk	150	Raadselachtig	146, 147, 148, 149, 150, 151
B		Roote, R. (interview)	147
Bederok	146, 149, 152	Rijkwijde economische politiek (proefschrift)	154
Buitenlandse zaken (loopbaan bij -)	147	S	
C		Selectie in praktijk	151
Charts (boekrecensie)	146	Sint, M. (interview)	148
Cultuur van ondernemer (boekrecensie)	149	Sollicitatieprocedures	149
E		Sovjet-Unie	152
Economische Zaken (Summercourse bij -)	152	Springtij (boekrecensie)	151
Europa 1992	151	Studentenacties	146
F		Studenten (buitenlandse - bij UvA)	151
Faculteitsraadverkiezingen	149	Studemotieven economiestudenten	151
Filosofie economische wetenschappen (boekrecensie)	146	U	
Fracties	152, 153, 154	Unilever (stage bij -)	147
G		V	
Gevers, J.K.M. (interview)	149	Valutaopties	147
Gids voor Azië, China (boekrecensie)	153	Veer, Prof. J. de (interview)	149
Gids voor Azië, India (boekrecensie)	154	Vermaatschappelijking (onderzoek naar -)	153
Goedhuis, C. (interview)	152	Vrouwen en carrière	149
H		Vrouwen op arbeidsmarkt	153
Herkens, E. (interview)	154	W	
Hoorn, Prof. Th. P. van (interview)	153	Wapens en welzijn (boekrecensie)	146
I		Welkomstwoord	152
Informatica onderwijs	150	Winden, Prof. F van (interview)	147
Informatica voor economen	150	Wordly philosophers (boekrecensie)	153
Informatietechnologie	146	Wijnoogsten	154
In memoriam Prof. Noortman	149	Rostra Economica is opgenomen in de verzameling van:	
Introductieweek	151	Depot van Nederlandse Publicaties, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag	
J		Bibliotheek, Economische Instituut Middenbedrijf, Zoetermeer	
Jong, Prof. H. W. de (interview)	148	Bibliotheek Unilever, Rotterdam	
Jubileumconcert UvA studentenorkest	154	Bibliotheek Actuarieat en Econometrie, Amsterdam	
K		Historische verzameling der Universiteit, Amsterdam	
Keuzekamp, H. (interview)	146	Informatiedienst, Amsterdam	
Knaack, R. (interview)	147	Openbare bibliotheek, Prinsengracht, Amsterdam	
Kwaliteit onderzoek	147	Universiteitsbibliotheek (VV 7547), Spui, Amsterdam	
M		ISSN nummer 0166-1485	
Marktonderzoek (kansen en bedreigingen)	147		
Minimumloon	154		

Theoretische kennis is in de praktijk geen handicap.

Over de waarde van theoretische kennis versus praktijkervaring wordt verschillend gedacht. Daarbij valt op, dat vooral mensen die al vroeg in hun leven het gevoel hebben te zijn 'uitgestudeerd' ertoe neigen de waarde van theoretische kennis te relativieren. Daarom willen wij jonge economen die de ambitie hebben om door te studeren, graag een hart onder de riem steken. In de accountancy, toch bepaald geen vak voor kamergeleerden, speelt kennis een grote rol. De theorie verschaft niet alleen de vereiste instrumenten, maar ook zelfvertrouwen.

Jonge economen kunnen beide verwerven door verder te gaan bij KPMG Klynveld Kraayenhof & Co., accountants. Klynveld maakt deel uit van KPMG met 60.000 medewerkers in 114 landen. Een toonaangevende organisatie op het gebied van accountancy, EDP audit, organisatie- en belastingadvies.

In ons persoonlijk afgestemd professional development programma, waar internationale stages deel van uit kunnen maken, vergaren jonge economen de kennis en ervaring die nodig zijn om bedrijven en organisaties op het hoogste niveau te adviseren.

Staat je hoofd naar een snelle carrière, en zie je in dat leren extra v'lug gaat wanneer je het geleerde in praktijk kunt brengen, bel of schrijf dan naar Louis Cbr. Dell, Hoofd Werving & Selectie, Strawinskylaan 1257, 1077 XX Amsterdam, telefoonnummer 020-5461600.

KPMG Klynveld Kraayenhof & Co.
Accountants

Jonge economen maken bij ons werk van hun studie.